

Grčka, rimska i etruščanska sakralna arhitektura-sličnosti i razlike

Mališić - Kovačević, Kasja

Master's thesis / Diplomski rad

2013

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:142:618901>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-11-27**

Repository / Repozitorij:

[FFOS-repository - Repository of the Faculty of Humanities and Social Sciences Osijek](#)

Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku

Filozofski fakultet

Diplomski studij: Filozofija – povijest

Kasja Mališić-Kovačević

Grčka, rimska i etruščanska sakralna arhitektura- sličnosti i razlike

Diplomski rad

Mentorica: doc. dr. sc. Jasna Šimić

Osijek, rujan 2013.

Sadržaj:

1. Sažetak	5
2. Uvod	7
3. Povijest razvoja arhitekture hrama kao sakralnog objekta	9
<i>3.1. Megaron kao izvor grčke sakralne arhitekture - Božanski stan</i>	9
<i>3.2. Razrada arhitekture svetišta</i>	11
<i>3.3. Razdoblja grčke umjetnosti: arhaisko (800.-500.g. p. n .e.), klasično (500.- 338.g. p. n. e.), i helenističko razdoblje (338.-146.g. p. n. e.)</i>	12
4. Tipovi grčkih hramova	13
<i>4.1. Hramovi na kružnoj osnovi tolos (tholos) i monopter</i>	15
<i>4.2. Filipejev tolos (tholos) u Olimpiji</i>	16
<i>4.3. Delfski tolos (tholos)</i>	17
<i>4.4. Temelji hramova</i>	18
5. Strukture i arhitektonski stilovi grčkih hramova	19
6. Dorski stilski red gradnje hrama	21
<i>6.1. Dorski stup</i>	23
<i>6.2. Trabeacija ili epistil</i>	24
<i>6.3. Odnos stupa prema trabeaciji</i>	24
<i>6.4. Ukrasi u dorskom stilskom redu</i>	24
<i>6.5. Grandiozni Zeusov hram u Olimpiji</i>	25
<i>6.6. Partenon u Ateni i razlike u odnosu na Posejdonov hram</i>	26
7. Jonski stilski red gradnje hrama	28
<i>7.1. Ukrasi u jonskom stilskom redu</i>	29

8. Dva glavna strukturalna elementa po kojima se jonski red razlikuje od dorskog stilskog reda	30
9. Najpoznatiji hramovi građeni u jonskom stilskom redu - Artemidin hram u Efezu	32
<i>9.1. Hram Erehtej u Ateni</i>	33
10. Korintski stilski red gradnje i razlika u odnosu na dorski i jonski stilski red gradnje	35
<i>10.1. Lisikratov spomenik - tolos (tholos)</i>	35
<i>10.2. Apolonov hram u Bassaeu</i>	36
<i>10.3. Augustov hram u Puli</i>	38
11. Ukrašavanje zajedničko svim hramovima bez obzira na stilski red gradnje	40
12. Razlike i sličnosti u elementima dorskog, jonskog i korintskog stilskog reda gradnje	41
13. Toskanski i kompozitni stilski red gradnje	42
14. Uvod u rimsku i etruščansku sakralnu arhitekturu	43
15. Rimska sakralna arhitektura	44
<i>15.1. Promjene rimskog hrama u odnosu na grčki hram i temeljni tip hrama</i>	44
<i>15.2. Hram rimskog carskog razdoblja - Maison Carree u Nimesu</i>	45
<i>15.3. Posebni oblici hramova</i>	46
<i>15.4. Rimski kružni hramovi - tolosi (tholosi)</i>	46
<i>15.4.1. Najpoznatiji kružni hram ili tolos (tholos) - Vestin hram na Forumu</i>	47
<i>15.4.2. Panteon – hram „svih bogova“</i>	47
16. Rimski luk, svod i kupola	49
<i>16.1. Razlika rimskog i etruščanskog stupa nasuprot grčkom stupu</i>	50
17. Rimske grobnice	51
<i>17.1. Rimske grobnice – tumuli</i>	51

<i>17.2. Hadrijanov mauzolej u Rimu</i>	51
<i>17.3. Dioklecijanov mauzolej u Splitu</i>	52
<i>17.4. Augustov mauzolej</i>	53
18. Etrušćanska sakralna arhitektura	54
19. Etrušćanske grobnice	55
<i>19.1. Oslikavanje etrušćanskih grobnica</i>	55
<i>19.2. Etrušćanski tipovi grobnica</i>	55
<i>19.3. Lokalitet Portonaccio</i>	56
<i>19.4. Poznate etrušćanske grobnice</i>	56
<i>19.5. Tarkvinija</i>	58
<i>19.6. Volci</i>	58
<i>19.7. Falerije</i>	58
20. Etrušćanski hram	59
<i>20.1. Glavni elementi etrušćanskog hrama</i>	60
<i>20.1.1. Krovnište, zabat</i>	60
<i>20.1.2. Antepagmenta i krovna skulptura</i>	60
<i>20.1.3. Tri tipa etrušćanskog hrama</i>	60
21. Zaključak	62
22. Popis priloga	63
23. Popis literature	66
24. Internetski izvori	67

1. Sažetak

Arhitektura kao disciplina bez koje mi danas ne možemo zamisliti život i koja je stoljećima i stoljećima veličala svoje postojanje kroz razne objekte koji su obilježili razdoblja o kojima mi danas dosta čitamo i s kojima se dosta susrećemo, vrijedna je daljnjega istraživanja. Ona zauzima dominantno mjesto s punom zaslugom. Sama arhitektura uvjetovana je različitim faktorima, kao što je to u ovom slučaju sakralna arhitektura. No, međutim zadatak ovdje postavljen, vezan je za sakralne objekte Grka, Rimljana i Etruščana, te se treba odnositi na uočavanje razlika između pojedinih tipova objekata, jednako tako i njihovih sličnosti.

Iz toga razloga možemo s punim pravom citirati rimskog povjesničara Vitruvija koji kaže: *„Obrazovanje arhitekta mora se sastojati od više disciplina i različitih znanja. On mora biti darovit i sklon znanosti. Naime, ni darovitost bez znanja, ni znanje bez darovitosti ne mogu stvoriti potpunog umjetnika. Zato arhitekt mora biti pismen, vješt u crtanju, dobar poznavalac geometrije, mora dobro poznavati povijest, filozofiju i glazbu, da nije neznalica ni u medicini, da se snalazi u pravnim problemima, i da ima znanja iz astrologije i nebeskih zakona. Kad je ta nauka bogata i puna tolikih različitih i mnogostrukih znanja, mislim da se s pravom mogu priznati za arhitekta samo oni koji su se od djetinjstva penjali ljestvicama raznih disciplina i hranili se znanjima iz više nauka i vještina dok su se popeli do najuzvišenijeg hrama - arhitekture.”*¹ Arhitektura je sinteza ovih znanja.

Umjetnost Grka, jednako tako i umjetnost Rimljana i Etruščana i danas se nakon dvije i pol tisuće godina, iako je sa svojim postankom vezana za vremenski, prostorno i etnički ograničene okvire, prepoznaje kao jedinstvena i svezremenska općeljudska vrijednost. Čak i nakon toliko mnogo godina i razdoblja koja su prošla i obilježila postojanje svih tih ljepota, grčki su umjetnici stvorili djela koja predstavljaju oživotvorenje njihovih filozofskih, etičkih i estetičkih ideja čija je simbolička vrijednost mnogo veća nego što to mi možemo zamisliti. Za arhitekturu možemo uvjerljivo reći da je najapstraktnija i da ju je najteže iščitati i sebi predočiti. Kada na taj način govorimo o arhitekturi onda ne mislimo na njezinu konkretnu i određenu namjenu već na njezinu formu. Linije, oblici i sjene, naravno sve usklađeno na svoj način, može prikazivati svijet oko nas. Sama grčka arhitektura ima ishodište u onom što je misaono i da bismo je mogli razumjeti moramo je promatrati u svjetlu antičkog svjetonazora, što uključuje filozofiju, znanost i religiju.

¹Branko Gavela, Istorija umetnosti antičke Grčke, Naučna knjiga, Beograd, 1969., str. 83.

Ključne riječi: *arhitektura, grčka, rimska i etruščanska sakralna arhitektura, utjecaj arhitekture, njezino opće značenje*

2. Uvod

Grčka, rimska i etruščanska sakralna arhitektura, naslov je ove vrlo zanimljive i vrlo razgranate teme koju sam ponajprije odaberala iz znatiželje da saznam nešto više o objektima koji su građeni u tadašnje vrijeme, a ostavili su veliki odraz u našoj sadašnjosti. Tema je vrlo opsežna i dok sam iščitavala literaturu vezanu za nju, pomalo sam se pribojavala hoću li zaista moći spomenuti i opisati sve ono što se na nju odnosi. Kako ova tema nije nigdje toliko sažeto i sistematično prepričana, potruditi ću se ispuniti sva očekivanja, koliko moja toliko i onoga tko rad bude čitao.

Tematika koju opisujem i prepričavam, te pojedine dijelove teksta koji se meni čine od velikog značenja citiram, pokušati ću što sistematičnije obraditi. Nadalje, osnova teme jesu kao što sam u prijašnjem dijelu teksta navela, sakralni objekti ovih triju naroda.

U samom početku sam se ponajprije usredotočila na grčke sakralne objekte, gdje se u osnovi najviše misli na grčki hram koji je i nastao iz mikenskog megarona koji je, koliko vidimo u daljnjem objašnjenju, bio božanski stan. Nadalje vezano za sakralnu arhitekturu ovoga naroda, napravila sam razradu arhitekture svetišta i ponešto sam rekla o razdobljima grčke arhitekture: arhajskom, helenističkom i klasičnom, te pojasnila kakvo je koje razdoblje bilo. Potom sam nabrojala tipove grčkih hramova koje sam detaljno kroz rad objasnila kako bi donekle dobili sliku tog starog vremena, što sam ujedno i popratila slikama.

Neizostavno važno bilo je detaljno razraditi stilske redove, dorski, jonski, korinski, toskanski i kompozitni koji su se dalje kroz rad spominjali pri samom doticaju s hramovima, bili hramovi grčki, rimski ili etruščanski. Kako ne bih samo teoretski govorila o stilskim redovima gradnje, svaki od navedenih popratila sam primjerima nama poznatih hramova, ističući hramove čije ostatke možemo vidjeti u našoj zemlji. Posebice sam svoju pažnju usmjerila na stilske redove gradnje, jednako tako i na same sličnosti i razlike između grčkih, rimskih i etruščanskih sakralnih objekata. U radu nadalje nisam govorila samo o hramovima, već i o grobnicama, mauzolejima i svetištima, te sam pomno odaberala one koju su vrijedni da se o njima što više sazna.

Što se tiče stilskih redova gradnje koji su u ovom radu bili temelj svega što sam pojašnjavali bez kojih rad ne bi bilo moguće napisati, pojasnila sam što je točno koji stilski red sadržavao, no i kakve je ukrase koji red imao, jer su se i po tome redovi razlikovali.

Polagano objašnjavajući došla sam i do poglavlja u kojemu sam krenula iz samog početka govoreći i upoznavajući se sa rimskom i etruščanskom sakralnom arhitekturom te sam zaključila kako ta dva naroda ne bih u nastavku objašnjavanja trebala odvajati. Upoznala sam se sa temeljnim tipom rimskog hrama, što sam smatrala da bih trebala istaći, potom sam usporedila rimski hram i promjene koje je imao u odnosu na grčki hram.

Meni osobno je od posebnog divljenja vrijedan i od velikog značaja bio hram carskog rimskog razdoblja Maison Carree u Nimesu koji je zaista bio prekrasan, što i svjedoče razni slikovni prilozi koje u literaturi možemo vidjeti. No, Rim kao i Grčka ima svoje tipove hramova, iz toga razloga po logičnom slijedu oni se moraju razlikovati, a da su pritom zaista u istom trenutku i vrlo slični, što je, po mom skromnom mišljenju, najbolje objasnio rimski pisac Vitruvije.

Rimski hramovi su se i međusobno razlikovali, a jedan od posebnijih rimskih hramova bio je njihov kružni hram, tolos (*tholos*). Ujedno najpoznatiji takav oblik hrama bio je Vestin hram na Forumu. Ono što je bilo vrlo važno i što je bila bitna razlika između naroda Rima i naroda Grčke bili su rimski luk, svod i kupola, te su po tome i danas prepoznatljivi, te prema načinu na koji su jedni i drugi doživljavali stup koji je bio najvažniji element gradnje.

Jednako kao što sam u radu govorila o grobnicama, željela bih i u ovom uvodu reći da su grobnice bile najpoznatije i najvažnije kod Etruščana i to je ono po čemu su oni bili poznati, no isto tako su te grobnice i načini na koji su građene poslije njih preuzeli Rimljani. Istaknula sam važnost i oblik etruščanskog hrama koji bi trebali poznavati, te ga usporedila na samom kraju s grčkim i rimskim hramovima kako bih dala bolji uvid u temu koju sam obrađivala.

3. Povijest razvoja arhitekture grčkog hrama kao sakralnog objekta

Ono što je odredilo razvoj grčke sakralne² arhitekture³ bio je grčki religiozni antropomorfizam koji je imao svoju posebnu formu u literarnim i filozofskim djelima, pogotovo u djelima Homera i Hesioda (ili Hezioda). Sve je to uvelike utjecalo na vrijednost i važnost skulptura i na slikarstvo koje se najviše pokazalo u ranim razdobljima, čak toliko da je postojala neprekidna veza između tri grupe umjetničkog stvaranja.⁴ Grčki hram i njegov razvoj tekao je jednim dugim putem. Božanstvo je imalo opći značaj i bilo je trajna misaona kategorija i izdanje u kome se nalazio njegov lik, zato je i bio potreban hram, kuća božanstva. Hram je bio građen za vječno trajanje, jer je božanstvo bilo vječno i nije bilo prolazno.⁵

Kako su se i društvene vrijednosti i institucije, koje su se na izvjestan način projicirale i u religiozne pojmove, sve više razvijale i dobivale sve veći značaj i težinu, i razvoj grčkog hrama kretao se putem duge evolucije, čije su oscilacije odgovarale evoluciji, stagniranju ili dekadenciji svih onih faktora društvenog, idejnog i političko-povijesnog reda koji su odredili postanak i postojanje hrama.⁶

3.1. Megaron kao izvor grčke sakralne arhitekture - Božanski stan

Važno je reći da onaj prvi oblik grčkog hrama nije originalno djelo grčkih arhitekata, kao i druge vrijednosti koje su Grci poprimili iz naslijeđa kretske i mikenske kulture. Tijekom cijelog svog razvoja grčki hram je sačuvao osnovni oblik mikenskog megarona. Megaron⁷ je bio prvotni oblik jednostavne kuće za stanovanje, koji je bio primjenjivan i u arhitekturi Male Azije i Balkanskog poluotoka. Mikenska kultura dala je megaronu veliku važnost i učinila od njega centralnu građevinu.

Govoreći o megaronu neizostavno je reći da najstariji megaron potječe iz Troje, a bio je sagrađen oko 3000. g. p. n. e. od drveta i ćepriča.⁸ To je bio megaron pravokutnog oblika i ta njegova pravokutna osnova nas upućuje na to da bi njegovo porijeklo trebalo zapravo tražiti u krajevima koji su bogati šumama, jer je tamo i nastala prva drvena kuća. Prostor megarona bio

² Sakralna arhitektura- religijska arhitektura <http://hr.wikipedia.org/wiki/Arhitektura> (22.07.2013)

³ Arhitektura- lat. „architecture“, od starogrčke složenice „arkitekton“, ἀρχιτεκτονική, od ἀρχι *glavni* i Τεκτονική *graditelj* <http://hr.wikipedia.org/wiki/Arhitektura> (22.07.2013)

⁴ B.Gavela, Historija umjetnosti antičke Grčke, str. 85.

⁵ <http://www.nova-akropola.hr/Clanci/Razno/Detail.aspx?Sifra=216> (22.07.2013)

⁶ B.Gavela, Historija umjetnosti antičke Grčke, str. 86.

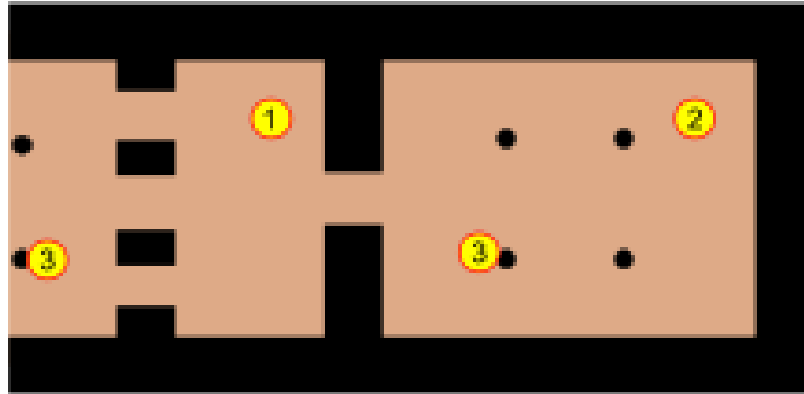
⁷ Megaron- starogrčki: μέγαρον, množina megara <http://hr.wikipedia.org/wiki/Megaron> (22.07.2013)

⁸ V.V.Struve, D.P.Kalistov, Stara Grčka, Veselin Masleša, Sarajevo 1969., str. 495-510.

je natkriven, a ujedno i otvoren. Prijelazom u kamenu gradnju od megarona je nastao najjednostavniji tip grčkog hrama koji je bio hram u anatama ili „*templum in antis*“.⁹

Sam megaron sadržavao je nešto potpuno novo, a to je bilo predvorje s trijemom na stupovima koji se počinju primjenjivati nešto kasnije. Uz predvorje s trijemom dodano je i podnožje u visinskom smislu. Drveni stup je zamijenjen kamenim, a drvena tavanica i krovna streha su zadržale sve osnovne dijelove. Kapitel je nastao tako da se podmetač ispod grede razvio u kapitel, a drvena greda iznad stupova pretvorila se u arhitrav. Iznad arhitrava nalazile su se čelne grede koje su oblikovane kao triglifi, a šupljine između njih bile su metope.¹⁰ Streha je bila naglašena gejsonom.

Najbolji primjer je u palači u Tirintu, gdje je megaron imao na sredini dvije prostorije, tj. cele ili naosa u kojima se nalazio žrtvenik ili ognjište, a okruživala su ga četiri stupa. Ispred njega u popločenom dvorištu nalazio se također veliki žrtvenik. Uz njega kao primjer, još možemo nadodati i vrlo značajan Odisejev megaron koji se spominje u Homerovoj Odiseji gdje je dovoljno precizno opisan.¹¹

Prilog br.1. Shematski prikaz megarona: 1.) trijem, 2.) dvorana, 3.) stupovi

⁹ V.V.Struve, D.P.Kalistov, Stara Grčka, str. 495-510.

¹⁰ http://infiarch.ba/UserFiles/File/History_arch/05.1_Uvod%20Krit%20Mikena.pdf (22.07.2013)

¹¹ <http://hr.wikipedia.org/wiki/Megaron> (22.07.2013)

Prilog br.2. Megaron u Mikeni

3.2. Razrada arhitekture svetišta

Grčka arhitektura arhajske epohe svodi se na povijest razvoja arhitekture hrama. U podizanju tog tipa zgrade formirala su se dva osnovna sistema grčkih arhitektonskih stilskih redova gradnje, dorski i jonski, te korintski koji ću kasnije bolje prikazati u rimskim hramovima. Oni su izvršili vrlo velik utjecaj na cijelo novo doba. Nije bilo slučajno to što su glavni napori arhitekata u 7. i 6. st. p. n. e. bili usmjereni u pravcu razrade arhitekture hrama.

Što se tiče odnosa između ljudi, socijalna nejednakost između pojedinih slojeva društva u to vrijeme još nije bila toliko očita, stoga su kraljevi, tirani, agrarna i trgovačka aristokracija živjeli vrlo jednostavno. Iz tih razloga se nije osjećala potreba za izgradnjom raskošnih dvoraca i javnih objekata. Vrlo značajnu i veliku ulogu igrao je religijski kult i to u društvenom i privatnom životu ljudi u Grčkoj, tako da je i hram postao vodeći tip grčke arhitekture čime su gradovi, kako su nazivani na grčkom jeziku polisi (πόλεις)¹², sakupili dovoljno materijalnih sredstava za njihovo podizanje.¹³ Za poslove podizanja hramova bili su posebno obučeni stručnjaci koji su nazivani arhitektima.

Kako bismo se bolje i uvjerljivije upoznali s poviješću grčkog hrama uvidjeti ćemo kako su Grci stvorili bogove prema svome liku, tako da su i hramovi tako građeni, po slici i prilici

¹² <https://translate.google.hr/?hl=hr&tab=wT#hr/el/gradovi> (22.07.2013)

¹³ Jutarnji list-skupina autora, Povijest 2. Egipat i antička Grčka, Europapress holding, Zg, 2007.,str.337-338.

uobičajnih kuća za stanovanje, kako bi Bogovi u njima imali sve potrebno i udobno se osjećali. Vjerovali su u zagrobni život.

Najstariji među grčkim hramovima građeni su od drveta i ćepriča na kamenom temelju, od sitnog materijala od kojega su ljudi podizali i svoje stambene kuće. Po svom planu pripadali su raznim tipovima stambenih zgrada, pravokutnim kućama s dodacima ili čak i bez njih, ovalnim ili poluovalnim kućama.¹⁴ Kasnije su ti tipovi bili ili sasvim napušteni ili su produžili s postojanjem samo kao rijetki izuzetci.

3.3. Razdoblja grčke umjetnosti: klasično (500.- 338. g. p. n. e.), arhajsko (800.-500.g. p. n. e.) i helenističko razdoblje (338.-146. g. p. n. e.)

Klasično razdoblje grčke umjetnosti trajalo je od 500. g. p. n. e. pa sve do 338. g. p. n. e.. Ono što razlikuje ovo razdoblje od arhajskog i helenističkog razdoblja jest umjetnički pristup gdje je u prvom planu bila naglašena ljepota. Nije se težilo pojedinačnoj ljepoti, već njezinim općim značajkama.

U helenističkom razdoblju ljudi su se bavili onim pojedinačnim što je ponekad vodilo naturalizmu, jer je i samo to razdoblje odisalo klasičnim idealizmom koji se bavio idealnim mjerama čovjekova tijela i idealnom formom hrama. Sam vrhunac klasično graditeljstvo doseglo je u sakralnoj arhitekturi hrama. Atenska Akropola bila je središte sakralnog života u Ateni zajedno s bogatstvom svojih hramova.

Hram je bio građevina podignuta u religiozne svrhe, a riječ "*re-ligare*" značila je ponovno povezati, u ovom slučaju to znači postići jedinstvo čovjeka i svijeta koji ga okružuje. Budući da je vanjski oblik uvijek bio uporište za svijest, hram nije smio biti podignut prema bilo kakvim načelima, on je svojim oblikom morao udovoljavati arhitektonskim zakonitostima, a to su one zakonitosti koje istovremeno postoje i u prirodi i u čovjeku. Stoga je hram istodobno bio slika čovjeka i slika prirode.¹⁵

¹⁴ V.V.Struve, D.P.Kalistov, Stara Grčka, str., 507-508. (22.07.2013)

¹⁵ <http://www.nova-akropola.hr/Clanci/Razno/Detail.aspx?Sifra=216> (22.07.2013)

4. Tipovi grčkih hramova

Kada se govori o tipovima grčkih hramova to uvelike ovisi o obliku i izgledu hrama, broju i rasporedu stupova koji je određeni hram imao. Prema tim navedenim karakteristikama postoji sedam tipova hramova.

Hram u antama ili „*templum in antis*“ prvi je i najstariji tip hrama koji oponaša oblik megarona. Ponekad to može biti i zgrada s dvostrukim antama¹⁶ na pročelju, iz kojega se ulazi u celu¹⁷ ili kako su tu prostroiju Grci još zvali i naos, i začelju koje u ovom slučaju ima položaj opistodoma ili riznice.

Prostilos je drugi tip hrama koji ima po četiri, a ponekad i više stupova koji ga okružuju i na njima počiva frontalni dio arhitrava. Kako bi se lakše izrazili, prostilos je hram koji ima red stupova samo s ulazne strane hrama.

Treći po redu jest amfiprostilan koji pokraj stupova na pročelju ima jednako toliko stupova i na začelju, tj. ima isti red stupova na prednjoj i zadnjoj strani.

Peripter je četvrti po redu, te se ovaj oblik hrama naziva još monopter i to samo ako mu je osnova bila okrugla. On je bio okružen kolonadom, što znači da je imao stupovni trijem na sve četiri strane.

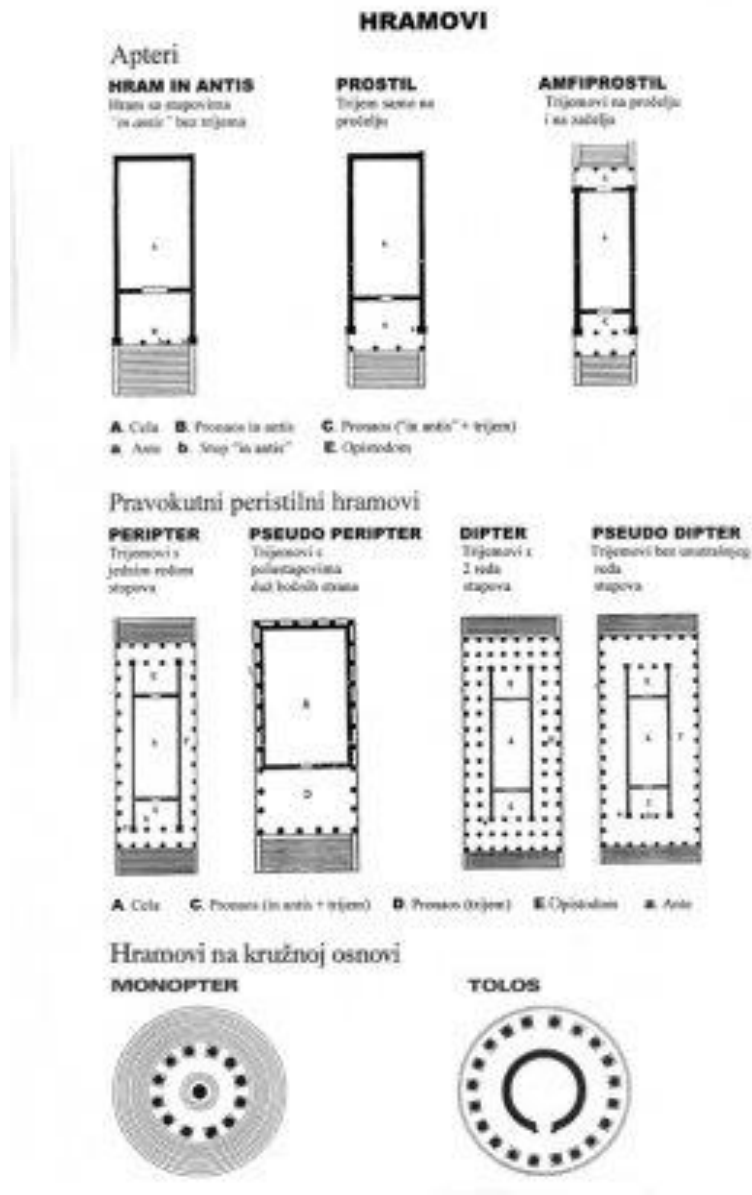
Dipter je tip hrama koji je oko sebe imao dvostruku kolonadu, a pseudodipter je bio oblik hrama gdje je podignut samo jedan red stupova oko cijelog hrama, ali je razmak između kolonade i zidova cele bio jednak kao i kod diptera.

Posljednji tip hrama bio je hipetralni tip hrama, hram koji nije bio pokriven. Fascinantno je bilo kako je unutrašnjost cele ili naosa gledala u otvoreno nebo i po tome se ovaj tip hrama uvelike razlikovao od prijašnjih šest tipova hramova koji su bili zatvorenog tipa.¹⁸

¹⁶ Anta- čelna strana produženog bočnog zida na antičkim građevinama. Između dvije ante nalazila su se dva stupa, te se za ovakav tip hrama kaže da je „in antis“ ili u antama. V.Karadžić, Grčka umetnost, Beograd 1980., str.62.

¹⁷ Cela- ili na grčkom jeziku naos, unutrašnji prostor ili svetište antičkog hrama u kojem se čuvao kip božanstva. V. Karadžić, Grčka umetnost, str. 62.

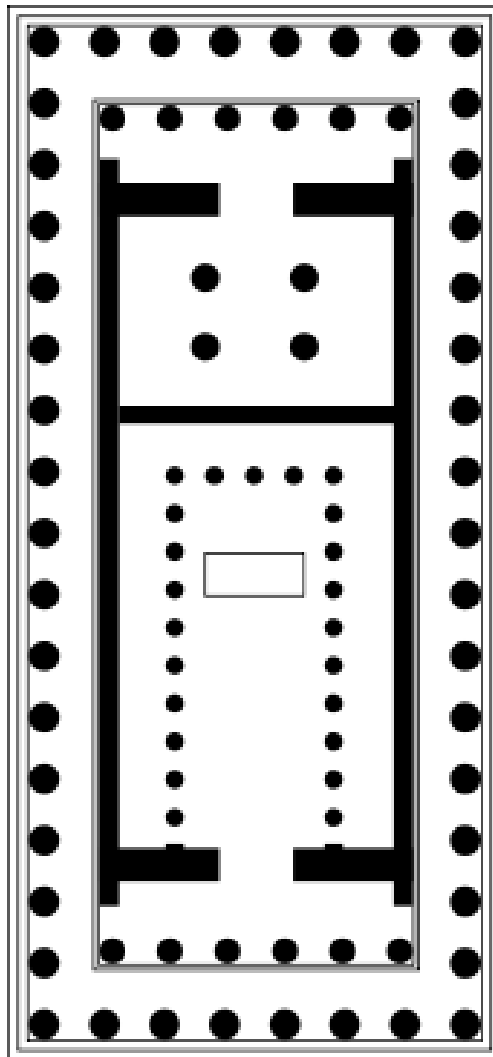
¹⁸ B.Gavela, Istorija umjetnosti antičke Grčke, str. 89.

Prilog br.3. Vrste hramova

Također su hramovi bili podijeljeni prema broju stupova koji su ih okruživali. Hram sa šest stupova zvao se heksastil, hram s osam stupova zvao se oksastil i bio je vrlo rijedak tip hrama. Takav tip stupova imao je Partenon. Mali hramovi imali su najčešće četiri stupa i bili su tetrastili, to su bili naročito prostili i ovdje za primjer možemo reći da je takav hram bio onaj Atene Nike na Akropoli. Veliki hramovi kao što je bio dipter Dimedion bili su dekastili što znači da su imali deset stupova koji su ih okruživali.

0 5 10 15 20 m

Prilog br.4. Plan Partenona

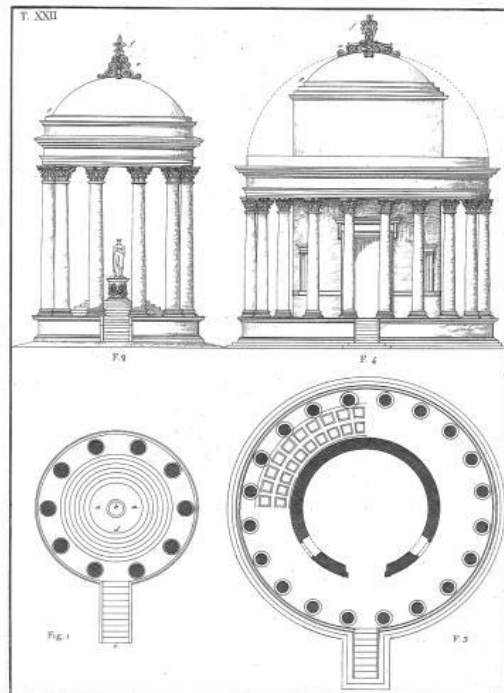
4.1. Hramovi na kružnoj osnovi: tolos (tholos) i monopter

Osim već navedenih tipova hramova, postojali su i hramovi na kružnoj osnovi ili tolosi (*tholosi*) koji su zaista savršeno izgledali. Tip tolosa zapravo vuče korijene od prapovijesnih grobnica, a Grci ga preuzimaju zajedno s kultom žrtava i heroja. Tip ovakvog hrama jest hram kružne osnove koji ima kružnu celu ili naos koju ovjenčavaju stupovi.¹⁹ Ne možemo sa sigurnošću potvrditi razdoblja u kojima su točno hramovi građeni, jer ostaci koji su pronađeni nisu iz istoga razdoblja. Možemo za primjer navesti kako su u Ateni pronađeni zatvoreni zidni

¹⁹ http://hr.wikipedia.org/wiki/Gr%C4%8Dki_hram

cilindri sa stupovima u unutrašnjosti ili bez njih, zatim ophodni trijem koji se nazivao monopter, zatim bez cele čiji je naziv bio samotraka, te kružna cela sa stupovima ili pilastrima u unutrašnjosti i peristazom izvana. Jedan od najpoznatijih tolosa bio je Filipejev tolos u Olimpiji.

No, postojala je još jedna vrsta kružnog hrama koji se nazivao monopter. Monopter je bio hram kružne osnove u čijem se središtu nalazio kulturni kip okružen stupovima, a zanimljivo je što ovaj oblik hrama nije imao celu.

Prilog br.5. Arhitektonski izgled monoptera

4.2. Filipejev tolos (*tholos*) u Olimpiji

Filipejev hram u Olimpiji nazvan je po Filipu II. koji ga je podigao 338. g. p. n. e. i služio je kao neka vrsta heroona za makedonsku kraljevsku obitelj, koja se s tom građevinom stavljala u red bogova i heroja. Na krepidomi²⁰ s tri stube nalazila se peristaza od 18 jonskih stupova koja je obuhvaćala kružnu celu. Ovaj hram imao je niz od 9 korintskih polustupova koji su njezin zid raščlanjivali u unutrašnjosti, a polukružna baza nosila je kipove od zlata i bjelokosti.

²⁰ Krepidoma- stepenasta osnova antičkog hrama iznad stereobata. Na najvišoj stepenici krepidome, stilobatu, postavljeni su stupovi. V.Karadžić, Grčka umetnost, str. 63.

Prilog br.6. Ostaci tolosa (*tholosa*) Filipa II. u Olimpiji

4.3. Delfski tolos (*tholos*)

Delfski tolos (*tholos*) potječe iz 4. st. p. n. e. i jedan je od rijetkih primjera grčke arhitekture hrama s kružnom osnovom, koja se uzdiže u središtu terase atenskog svetišta.²¹

Prilog br.7. Prikaz ostataka delfskog tolosa (*tholosa*)

²¹Jutarnji list-skupina autora, Povijest 2. Egipat i antička Grčka, str.330.

4.4. Temelji hramova

Vitruvije o temeljima hramova ima najautentičnije stajalište, barem na način na koji sam ja pročitano djelo doživjela. On sam kao autor, s obzirom na vrijeme u kojemu je živio, ne koristi komplicirane izraze i vrlo slobodno se izražava. O temeljima hramova govori kako su se oni trebali ukopavati u tvrdo tlo, naravno ako se ono moglo uopće naći i da se trebalo u dubinu ići onoliko koliko je bilo potrebno prema veličini zgrade kako bi cijela konstrukcija zgrade dobila na čvrstoći.²² Što se tiče gradnje stupova, stupovi koji su bili u zemlji trebali su biti za polovicu deblji nego što su stupovi iznad zemlje. Njih je nazvao stereobati²³, jer su oni bili osnova gradnje i nosili su sav teret. U slučaju da se nije moglo naći tvrdo tlo, moralo se močvarno tlo isušiti i učvrstiti spaljenim kolcima, od masline ili hrastova drveta.²⁴ Nakon toga te kolce se trebalo vrlo blizu posložiti u zemlju i učvrstiti, a između kolaca stavljao se ugljen, kako bi se opet dobilo na punini i čvrstoći.

Vitruvije se vodio doista logičkim razmišljanjem, zbog toga je i napisao kako su temelji osnova, kako moraju biti najčvršći i na tom je inzistirao. Nakon temelja, bilo je nužno postaviti stilobat ili postolje. Stube su se postavljale u neparnom broju i zato Vitruvije kaže: „ *Stube na pročelju treba uvijek postaviti u neparnom broju. To je zato što se desnom nogom stupa na prvu stubu pa se s njom mora stati i na vrhu stuba u hram. Visinu tih stuba prema mom mišljenju, treba odrediti tako, da ne budu više od deset dvanaestina stope, niti niže od šest osmina stope, tako uspon neće biti težak. Širina stube neka se ne učini manje od stope i pol, a ni više od dvije stope. Tako se i stube, ako su oko hrama, moraju graditi po istoj mjeri.*“²⁵ Nadalje on govori o važnosti podija gdje kaže da se oko hrama s tri strane treba napraviti podij, tako da plinte, baze, stabla, vijenci i kimation budu u proporciji sa stilobatom koji stoji pod bazama stupova.

²² Vitruvije, Deset knjiga o arhitekturi, Golden Marketing, Zagreb 1997., str 61.

²³ Stereobat- stepenasto postolje s kojeg se diže antički hram V.Karadžić, Grčka umjetnost, str. 63.

²⁴ Vitruvije, Deset knjiga o arhitekturi, str. 62.

²⁵ Isto, str. 62.

5. Strukture i arhitektonski stilovi grčkog hrama

Zajedno s društvenim i političkim promjenama u polisu, počevši od 8. st. p. n. e., dolazi do nastanka prave i istinske sakralne arhitekture. Došlo je do zamijene na način da su mala kućna svetišta napravljena od drveta ili tvrdih opeka kojima su upravljale glave aristokratskih obitelji, bila zamijenjena gradskim hramom izgrađenim od postojanih materijala, kamena i mramora. Podizanjem na vrhu akropole hram je postao vjerskim središtem grada. Uobičajni tip hrama bila je pravokutna građevina, podignuta na stepenastom podnožju, a sastojao se od pravokutnog ambijenta cele ili naosa koji je u unutrašnjosti mogao biti podijeljen četverokutnim pilastrima i stupovima. Ispred cele se nalazio pokriven atrij ili pronaos²⁶. Počevši od 7. st. p. n. e. oko cijele su se građevine pojavili stupovi poredani u niz ili peristil, koji su zajedno stvarali osjećaj novog ritma i kompozicije volumena u prostoru. Stup je u grčkoj arhitekturi imao najveću ulogu, jer je grčki umjetnik tretirao stup kao najvažniju figuru.²⁷

Dvije kraće strane hrama bile su u trokutastom ukrašenom zabatu²⁸ ili frontonu u kojem su kipovi bili smješteni u krug. Iznad arhitrava²⁹, ukras je bio napravljen od slijeda triglifa koji su bili arhitektonski elemenati okomito izbrazdani, među kojima su bile umetnute metope, pravokutne ploče ukrašene visokim reljefom najčešće s mitološkim scenama.

Cjelokupan je dojam trebao biti prilično čaroban ako se uzme u obzir da je cijeli hram bio oslikan žarkim bojama. Kako je vrijeme uništilo boju ti hramovi danas imaju jednoličnu boju kamena ili mramora, tako da ne možemo vidjeti svu njihovu izvornu ljepotu. Najvažniji je prostor, naravno, bio naos u kojemu je bio smješten kip božanstva, a osobito je poznat kip Atene koji je izradio Fidija³⁰ istančanom i vrlo skupom tehnikom koja se zove hrizelefantina³¹, u zlatu i bjelokosti.

Pristup u celu ili naos imao je samo svećenik zadužen za kult, dok su se vjernici molili u okolnom svetom prostoru. Razlikovali su se po načinu poimanja razmjera između pojedinih dijelova i po realiziranju stupova peristila i trabeacije ili arhitrava i friza.

²⁶ Pronaos- prostor između cele ili naosa i prednjeg reda stupova, otvoreno predvorje hrama. U njemu je stajao žrtvenik. V.Karadžić, Grčka umetnost, str. 63.

²⁷ R.Husref, Istorija arhitekture-Stari vijek, str.154.

²⁸ Zabat- ili fronton, trougaoni arhitektonski element pokriven dvoslivnim krovom, kojim se završavaju prednja i zadnja fasada antičkog grčkog hrama. Ukrašen je skulpturama. V.Karadžić, Grčka umetnost, str. 63.

²⁹ Arhitrav- horizontalno postavljena greda preko stupova u sklopu glavnog vijenca, donji dio glavnog vijenca. V.Karadžić, Grčka umetnost, str. 62.

³⁰ Fidija- grčki kipar koji je radio na atenskoj Akropoli, izradio je za Partenon, kip Atene Partenos i nacрте za ostalu dekoraciju, te kip Zeusa i Zeusov hram u Olimpiji. <http://www.hrleksikon.info/definicija/fidija.html> (22.07.2013)

³¹ Hrizelefantina- zlato i slonova kost, način gradnje kipova od skupe tvari na drvenoj konstrukciji <http://povijestokultnog.blogspot.com/2011/08/hrizelefantina.html> (22.07.2013)

Unatoč svemu čitava grčka arhitektura pripada jednom stilu, pa se može reći kako se radi o grčkom arhitektonskom stilu. U okviru tog jedinstvenog stila, prema različitim arhitektonskim proporcijama i formama izdvajaju se tri stilska reda. Stilski redovi bili su: dorski, jonski i korintski, uz kompozitni i toskanski o kojemu ću reći nešto više kasnije.

6. Dorski stilski red gradnje hrama

Sustavi i elementi grčke arhitekture oblikuju se u sakralnoj gradnji. Glavna njezina tema jest hram koji je sa svih strana okružen nizom stupova i nazvan peripter. Nakon početnog usporednog razvoja, u dorskim i jonskim krajevima dolazi do izrazitog raslojavanja sustava redova. U drevno doba, na Peloponezu i u kolonijama Velike Grčke, potvrdio se dorski stil. Svaki element dorskog hrama bio je izrazito monumentalan. Temelji, stupovi, kapiteli³², arhitravi, zabati, bili su svečanih geometrijskih oblika i kompaktni, a zajedno su pružali osjećaj čvrstine i sklada. Na samom kopnu i u zapadnom dijelu Velike Grčke učvršćuje se dorski red.³³

Tipično za arhajsko radoblje bilo je to što su se tada već nadišli problemi vezani za prijelaz iz drvene u kamenu gradnju. Svi elementi gradnje dobili su svoj vlastiti oblik koji je ujedno bio i konačni. No, dorski je red ipak najjasnije i najbolje sačuvao konstruktivne i oblikovne elemente megarona.³⁴

Ophodni trijem nazvan peristaza, imao je čisto estetsku funkciju, te je vrlo jednostavnu, osno usmjerenu građevinu ranoarhajskog hrama sličnu kući, preobrazio u građevinu raščlanjenu sa svih strana. U grčkoj arhitekturi pravilno su oblikovani pojedinačni elementi i raspoređeni u četiri pojasa s geometrijski jasnim proporcijama, a to su: podgradnja, stupovi, trabeacija, krov ili zabat.

Podgradnja je nazvana stereobat ili kako su ga Grci još nazivali i krepidoma, te se s nje uzdizao gornji sloj klesanca temelja koji je nazvan eutinterija. Ona je izgledala kao obrub koji odmah iznad razine tla obilazi oko cijele građevine. Tri stepenice krepidome izdizale su postolje peristaze iznad terena. Gornja ravna ploča, stilobat koji je zapravo bio kameni pod iz kojega je izlazio stup odnosno zid, vezom, oblikom i klesanjem kamenih blokova i ploča, odgovarao je tlocrtu gornjeg dijela građevine.³⁵ Stupovi koji su stajali na stilobatu, očaravali su svojom vitkošću i udaljenošću jedan od drugoga i to puno govori o stilu gradnje. Stup je bio podijeljen na dva dijela, a to su bili trup ili stablo i kapitel.

Kapitel je bio sastavljen od tri dijela, a to su bili abakus koji je bio kvadratična ploča, ehinus koji je bio jastučasto okruglo tijelo i trahelija koja je bila vrsta kapitela odvojena od stupa

³² Kapitel- gornji dio, glava stupa, dio koji drži arhitrav. V. Karadžić, Grčka umetnost, str.63.

³³ W.Muller, G.Vogel, Atlas arhitekture 1, str. 155.

³⁴ H.Redžić, Istorija arhitekture-Stari Vijek, str. 154.

³⁵ Isto, str. 155.

jednim ili više horizontalnih žlijebova.³⁶ Profil stabla³⁷ imao je entasis što je označavalo blagu zakrivljenost koja je naglašavala unutarnju napetost stupa pritisnutog pod teretom grednika. Sam trup dorskog stupa imao je kanelure koje su bile vertikalne užlijebine u obliku elipse, koji se međusobno dodiruju. Broj tih kanelura varirao je od 16 do 24, no najčešće ih je bilo 20. Kanelure su izražavale čvrstinu stupa.

Pri izradi zida koristio se klesanac, na dnu je imao profiliranu bazu, a ispod tavanice (ili stropa) profiliran vijenac. Taj vijenac je bio zapravo gornji dio glavnog vijenca koji je bio izbočen. Tavanica je bila od kamenih greda i to samo kod nižih hramova, a ako se radilo o višljem hramu onda je tavanica bila od drvenih greda. Sam grednik se sastojao od arhitrava ili epistila, friza³⁸ ili zoforosa i gejzona ili vijenca.

Arhitrav je bio greda sastavljena od tri dijela, a zadaća mu je bila povezivati stupove. Završni dio arhitrava nazivao se tenia. Sa strane arhitrava bile su postavljene pločice ili regule koje nose po šest kapljica ili guta³⁹, te je njihov položaj bio određen položajem triglifa.

Friz su sačinjavali triglifi⁴⁰ i metope što su bile ploče ukrašene reljefima koje zatvaraju šupljine između triglifa. Vijenac je bio naznačen istaknutom pločom gejzona koja s donje strane nosi mutule s gutama, a mutule su bile postavljene iznad triglifa i u osnovi metopa, a s donje strane one su nosile tri reda s po šest kapljica ili guta. Vijenac je završen dorskim kimationom u obliku niza savijenih listova. Kako je krov bio dvoslivan, njime je završavala sima koja je imala funkciju prikupljanja kišnice. Na izvjesnim rastojanjima s njezine donje strane, bile su postavljene lavlje glave koje su kroz usta izbacivale vodu iz sime. Pad krova i horizontala gejzona zatvarali su trokutasti timpan koji je bio ukrašen skulpturama, na njegovim uglovima bile su postavljene akroterije u obliku krilate sfinge. Krov hrama bio je pokriven mramornim pločama.⁴¹

Arhaiski hramovi su djelovali kao masivna, čvrsto zatvorena tijela i to zbog guste i zbijene postave, dok u klasičnom razdoblju postoje veće promjene što su se odnosile na ravnotežu između prozračnosti i zatvorenosti. Kasno razdoblje pokazalo je najočitije pomake koji su se odnosili na svijetle trijemove s jakim stupovima i velikim širinama interkolumnija.

³⁶ R.Husref, Istorija arhitekture- Stari Vijek, str. 156.

³⁷ Stablo stupa- srednji, najduži dio stupa. V. Karadžić, Grčka umetnost, str. 63.

³⁸ Friz- na grčkom jeziku je nazvan zoofor, dio glavnog vijenca antičkog grčkog hrama, nalazio se između vijenca i arhitrava. V.Karadžić, Grčka umetnost, str. 62.

³⁹ Gute- u dorskom stilu, valjkasti ispusti ispod triglifa. V.Karadžić, Grčka umetnost, str. 62.

⁴⁰ Triglifi- ukrasni elementi na frizu dorskog hrama. V.Karadžić, Grčka umetnost, str. 63.

⁴¹ R. Husref, Istorija arhitekture- Stari Vijek, str. 157.

No, nikako nesmiemo zaboraviti naglasiti važnost trabeacije ili epistila koji kao horizontala sa svojom težinom stoji na nizu potpornja, a iznad glavne grede ili arhitrava su užljebljene kamene ploče triglifa, što leže u središtu interkolumnija i u osi stupa, te označavaju položaj krovnih greda.⁴² Međuprostori su bili ispunjeni obojenim i ukrašenim reljefnim pločama od drveta, pečene zemlje ili kamena.

Metope su ispunjavale međuprostore, jednako kao što je friz metopa i triglifa jasno isticao elemente strukture preuzete iz gradnje drvetom. Iznad friza ili geizona isticao se završni vijenac i s olukom ili simom na njemu počinje krov, koji je bio dvostrešni i plitkog nagiba, te je obuhvaćao čitavo tijelo građevine.

Površina krova često je bila ukrašena i to čeonim crijepovima ili antefiksima što su se nalazili iznad vijenca. Timpanon je također bio ključan, a nastao je spajanjem jakog okvira oko plošnoga zabatnog trokuta. Sam stup i trabeacija su bili od najvećeg značaja u dorskoj arhitekturi i bili su nosioci velikog stilskeg razvitka.

6.1. Stup

Stup je svojim odmjerenim oblikom utjelovljavao funkciju potpornja, te su na njegovu vratu prije prijelaza u bazu kapitela, linije bridova bile povezane kružnim urezima nazvanima hipotrahelij.⁴³ Trup je dobivao kanelire tek nakon postavljanja. Ako je stup građen od krečnjaka prevlačio se štukom, a ako je od mramora impregnirao se voskom. Vosak je služio tome da sačuva stup od vanjskih utjecaja. Bilo je vrlo zanimljivo kako je zdepasti dorski stup odgovarao muškoj atletskoj figuri, što stvarno i najobičnijeg laika u arhitekturi na to asocira.

Uloga kapitela je bila odvođenje horizontalnog opterećenja arhitrava u stup, te jednakomjerno raspoređivanje tereta na presjek stupa i učvršćivanje njegove glave ispod grede. Ako se gradilo s drvetom onda se podlagala pri prvotnoj gradnji daska koja se smatra pretečom kapitela. Arhitrav je naravno bio prvotna greda koja se protezala preko više potporanja. On je u gradnji kamenom bio sastavljen od više komada što su išli od njegove sredine do sredine stupa. No, bio je potreban širok podložak koji se nalazio u obliku kvadratične pokrovne ploče ili abaka. Konstrukcijski i optički prijelaz u stup preuzimao je ehin što znači morski ježinac, u obliku kružnog plitkog jastuka i čiji je profil osjetno varirao ovisno o stilskim razdobljima u kojima su

⁴² W.Muller, G. Vogel, Atlas arhitekture 1., str. 155.

⁴³ R. Husref, Istorija arhitekture- Stari Vijek, str. 154.

građevine građene.⁴⁴ Njegov spoj s vratom stupa bio je označen oštrobridnim prstenovima ili anulima.

6.2. Trabeacija ili epistil

Trabeacija ili epistil služila je za nošenje i raspodjelu krovnog tereta što je bilo vrlo važno. Njezina raščlamba u arhitrav koji nosi i u friz sastavljen od metopa i triglifa koji je na njega položen, proizlazio je iz ranijih drvenih konstrukcija, kod kojih su se grede krova i stropa protezale preko zida cele ili naosa od glavne grede do ophodnog trijema. Triglifi su bili zaštitni i ukrasni elementi što su pokrivali glavu greda. U utore na njihovoj stražnjoj strani umetale su se obojene ili plastički obrađene metope. Kod gradnje kamenom zadržavao se taj već kanonizirani način izvedbe.⁴⁵ Čak i ostali elementi trabeacije, pri čemu se misli na letvice, trake, okapnice, odnosno viseće pločice, potiču iz drvene gradnje. Odnos stupa prema trabeaciji bio je od vrlo velike važnosti.

6.3. Odnos stupa prema trabeaciji

Odnos stupa prema trabeaciji bio je vrlo važan. Iz njihovog odnosa bilo je moguće odrediti stilsko razdoblje kojemu hram pripada. Razvoj stila očitovao se kako u promjenama pojedinosti, tako i u mijenjanju proporcija. Kao mjerna jedinica ili modul za cijeli red bio je prihvaćen donji promjer stupa D s njegovim potpodjelama $\frac{1}{2} D = 30$ partes.

U arhaiskom razdoblju visina trabeacije doseže $2,75 D$, u klasičnoj fazi proporcija je brižljivije odvagnuta, ona se kreće oko $1,73 D$ do $1,81 D$. Proporcionalno se mijenjaju i odnosi arhitrava i friza, triglifa i metopa, odnosno svih elemenata koji tvore cijelinu, pa i same cijeline.

6.4. Ukrasi u dorskom stilskom redu gradnje

Ukrasi u dorskom stilskom redu gradnje stavljaju se na točno određena mjesta, gdje su prilagođeni arhitektonskoj strukturi građevine te je svojom postavom naglašavaju. Ukrasne elemente u dorskom redu možemo podijeliti na: elemente konstrukcije, a to su triglifi, teije i regule, okapnice s mutulima, simu s lavljom glavom, zatim elemente koji su uključeni u konstrukciju, a to su kazete u stropnom gređu, metope u frizu, ukrasne trake i vrpce za profilaciju vijenaca i pročelja, čelni crijepovi i antefiksi, na čistu ornamentiku, a to su kimatiji, maendri, siprale i prepleti, palmete i lavlje glave, nadgrobnne stele i tkanine, te posljednje, a to su kiparska

⁴⁴ W.Muller, G.Vogel, Atlas arhitekture 1., str. 157.

⁴⁵ Isto, str.158.

djela u koja se ubrajaju figuralni frizovi, zabatne skulpture i akroteriji.⁴⁶ No, iako je veći dio ornamentike pripadao oblikovnom naslijeđu zajedničkom čitavoj Grčkoj, u dorskom redu ono na najstroži način ostaje vezano uz arhitektonski okvir.

6.5. Grandiozni Zeusov hram u Olimpiji

Čitajući brojnu literaturu i proučavajući je, našla sam jednu savršenu knjigu koja vrlo dostojno i sistematično govori o Zeusovom hramu u Olimpiji. Pokušati ću što vjerodostojnije prepričati razvoj tog hrama.

Zeusov hram u Olimpiji jest peripter, što bi značilo da ima ophodni trijem. Sagrađen je oko 470. – 456. g. p. n. e. za vrijeme klasičnog razdoblja. Sagrađio ga je arhitekt Libon iz Elide i već tada je ovaj hram bio proglašen jednim od nasavršenijih arhitektonskih djela. Ono što nije pogodovalo samoj gradnji ovoga savršenstva bilo je neravno tlo na kojemu je građen, te je stoga njegov sterobat ili njegova podgradnja morala biti izdignuta na 3 m iznad prirodne razine temelja koji su bili sa svih strana okruženi brežuljkastim zemljanim nasipom. Bilo je zanimljivo to, što gledajući razne slikovne prikaze, hram stoji na takvom poožaju da ga se može obići sa svih strana i pogledati, te mu prići. Hram je također zadržao onaj prvotni oblik megarona što se očituje u celi ili naosu. Tlocrt je bio i uzdužno i poprečno simetričan. Pronaos i opistodom ili riznica nalazili su se između stupova, no samo su se u pronaosu otvarala vrata u celu ili naos i u njezinoj pozadini se nalazio veliki Zeusov kip smješten na visoko prijestolje.⁴⁷

Kada se ulazilo u hram i njegovu unutrašnjost, prostor se sužavao. Ovaj hram je bio vrlo lijepo ukrašen s dvanaest metopa, isključivo mramornih, a na frontonima su se nalazile dvije kompozicije s velikim brojem figura.⁴⁸ Sižei metopa bili su posvećeni mitovima o Heraklu, te je njegovih dvanaest junačkih kanonskih dijela ovdje prvi puta rastavljeno u dvanaest pojedinačnih scena.

⁴⁶ W.Muller, G.Vogel, Atlas srhitekture 1., str.158.

⁴⁷ August Musić, Nacrt grčkih i rimskih starina, Nakladni odjel HDT, Zagreb, 1942, str. 82-84.

⁴⁸ Isto, str. 83-84.

Prilog br.8. Zeusov hram u Olimpiji

6.6. Partenon u Ateni i razlike u odnosu na Posejdonov hram

Partenon je savršeno utjelovljenje klasične dorske arhitekture. On stoji u snažnom kontrastu prema Posejdonovu hramu u Paestumu. Iako je većih dimenzija, čini se puno masivnijim. Glavni utisak koji Partenon ostavlja jest vrlo vedra, uravnotežena ljupkost u okviru stroge sheme dorskog reda.⁴⁹ To je bilo postignuto time što su razmjeri bili jako dobro prilagođeni. Glavni vijenac je bio niži u odnosu na svoju širinu i na visinu stupova, vijenac je bio manje izbočen, sami stupovi su vitkiji, sužavanje i entasis su manje naglašeni, kapitel manji i manje proširen, dok je razmak između stupova širi. Može se još reći da je teret koji su stupovi nosili bio dosta lakši. Tu se mogu vidjeti poboljšanja, jer je Partenon savršen primjer za to.

Stepenasta platforma i glavni vijenac nisu više apsolutno ravni već malo ispupčeni, pa je samo središte malo izdignutije nego krajevi, stupovi su nagnuti dok je razmak između ugaonih stupova i prvih do ugaonih stupova manji od normalnog razmaka prihvaćenog za kolonadu u cjelini. Janson kaže za to: „Svaki kapitel na kolonadi je sasvim malo deformiran da bi se prilagodio krivini arhitrava.“⁵⁰

Nadalje, on govori kako se na sve te namjerne promjene gledalo kao na optičke korekcije izvedene kako bi stvorile iluziju apsolutnih horizontala i vertikala, no te savršene optičke iluzije nije bilo, jer je svaki detalj hrama bio izmjeran, što ukazuje da nema tih apsolutnih horizontala i vertikala. Jedino što se može reći jest da su ta odstupanja namjerna i to je istina, jer se težilo ljepoti Partenona pri njegovoj gradnji i uređenju.

⁴⁹ H.W.Janson, Istorija umetnosti, Jugoslavija, Beograd, 1966., str.98.

⁵⁰ H.W.Janson, Istorija umetnosti, str.98.

Cela Partenona je vrlo široka i malo kraća nego što je to bilo u slučajevima gradnje drugih dorskih hramova, pa bi se iza nje mogla dodati još jedna prostorija. Ispred oba ulaza bio je još jedan red stupova, a pronaos je skoro iščezao.

Vrlo važan je izgled arhitrava i razlika koju on predstavlja. Bio je više jonski nego dorski, jer nije imao triglife i metope već samo neprekidan friz sa skulpturama koji je obilazio celu ili naos sa svih strana.⁵¹

Prilog br.9. Izgled Partenona

⁵¹ H.W.Janeson, Istorija umetnosti, str.99.

7. Jonski stilski red

Jonjani i Eoljani bili su starosjedioci koje je seoba Dorana potisnula iz svojih starih naseobina u maloazijske gradove ili polise. Oni su formirali svoj stav koji je likovno i oblikovno bio puno slojevitiji i dekorativniji od dorskog. Jonski stilski red unutar racionalnog određenog konstrukcijskog sustava nudio je više mogućnosti za oblikovanje i kombiniranje elemenata i njihov način gradnje se munjevito proširio u grčkim zapadnim regijama.

Krepidoma je imala dva ili četiri sloja, ophodni trijem je bio na podgradnji bez stubišta, sa stubištem ili na podgradnji koja ima stubište samo na ulaznoj strani hrama. Stupovi su se sastojali od baze, trupa i kapitela. U rano doba stupovi su se oslanjali na stilobat preko plinte, u a u konačnici cijela baza je raščlanjena na plintu, tor i trohil. Trup je bio vitkiji s laganim sužavanjem, kanelire su se odvajale tankim uskim prugama, njihov broj se od 48 ustalio na 24.

Između volute i arhitrava umetnut je plošni abak, ukrašen jonskom ili lezboskom kimom. Volute koje su susretale na uglu sažimale su se u jednu dijagonalnu ugaonu volutu usmjerenu prema van.

Trabeacija je sačuvala lakoću drvene gradnje, arhitrav je bio raščlanjen u tri lagano istaknuta pojasa. Triglife i metope zamijenila je jonska kima i zupčasti ukrasi koji se zovu denticuli. Kod jonske antičke varijante umjesto zupčastog ukrasa stavlja se reljefni friz sa kontinuiranim plastičnim prikazima. Kada govorimo o krovu, iznad trabeacije nalazio se snažno istaknut vjenac ili geizon na kojemu se nalazio oluk ili sima savijen u s-obliku i ukrašen reljefom vitica i lavljim glavama.⁵² Krov je bio dvostrešan, ponekad se osim bogato ukrašenog oluka pojavljuju antefiksi.

Jonski je stup bio visok i tanak, osjenčan brojnim žlijebićima, odvojenim okomitim ucjepima, nije bio postavljen izravno na podlogu, već je bio položen na okrugli temelj koji su činila dva koncentrična elementa - tor i trohil, kapitel je upotpunjen reljefnom ogrlicom, koja je s bočne strane imala dva krivudava meka zavijutka.⁵³ Od jonskog stupa potječe korintski stup, čiji je kapitel, ukrašen jednim ili više biljnih redova, uživao veliki ugled u grčko i rimsko doba. Poznato je mišljenje starih koje je iznio Vitruvije, da je dorski stil oponašao čvrstoću muškog tijela, jonski stil krivudave ženske oblike, a korintski uglađenost djevojačkog tijela.

⁵² H.W.Janson, Istorija umetnosti, str.88.

⁵³ Isto, 88.

No, Vitruvije u svojoj knjizi gradnju jonskog stupa objašnjava podosta sistematičnije. Kao što je već spomenuto u prijašnjem tekstu o izboru mjesta gradnje hrama i podizanja stupova, ovdje treba nešto reći o bazi stupa. Baza treba biti postavljena na svoje mjesto, simetrija se određuje tako da širina baze na svaku stranu bude onolika kolika je debljina stupa više četvrtinu ili osminu, a visina neka bude jednaka kao i plinta.

Nakon postavljene baze Vitruvije govori kako treba srednje stupove u pronaosu i u postikumu namjestiti prema okomici koja ide njegovom sredinom, na način da ugaoni stupovi i oni stupovi s lijeve i desne strane koji gledaju prema zidovima cele budu okomito postavljeni. Kod jonskog stupa kapiteli su bili jastučastog oblika i trebali su odgovarati proporciji da abakus ima dužinu i širinu koliko je debeo najdonji dio stupa uvećano još osamnaest puta. Debljina voluta bila je polovica dužine abakusa. Također je u jonskom redu sam osovinski razmak između stupova veći nego kod dorskog, zbog čega je ovaj sistem gradnje bio mnogo lakši. Bili su veliki razmaci između stupova, stupovi su bili vrlo vitki i graciozni, čak je i grednik bio manje visine.⁵⁴

7.1. Ukrasi u jonskom stilskom redu gradnje

Jonske građevine bile su bogato ukrašene skulpturama. Slikarstvo i ornamenti prelazili su i na konstrukcijske elemente. Ornamenti se pojavljuju na: kapitelu, abaku, vratu i bazi stupa, profilima završnih vijenaca i stupovima kazeta. Najčešće su primjenjivani valoviti lisnati ukrasi ili kima i profili sa znatim nizom ili astragalom. Jonska kima je ukrasna traka s presjekom četvrtine kruga, tu su bili profili s jajolikim nizom, ovuli i strelice. Lezboska kima je varirala s nizom srcolikih listova vodenog bilja, a astragal je bio u obliku niza zrnaca i kružnih pločica koji naglašava važne dijelove građevine, naročito u prijelazu između tektonskih i dekorativnih elemenata.⁵⁵

Kada se povezivalo pomoću kime tada je ona imala zadaću da određene dijelove učini profinjenijima te naglasi ritam suprostavljenih elemenata. Jonska i lezboska kima mogla se pojavljivati pojedinačno, zajednički, s astragalom i bez njega. U dekorativni element uz sve nabrojano pripadali su i drugi grčki motivi kao što su spirale, meandri, prepletene trake, palmete, antemiji, vitice akanta i ljuskasti uzorci.

⁵⁴ R.Husref, Istorija arhitekture-Stari vijek, str.160.

⁵⁵ http://www.grad.unizg.hr/download/repository/Skripta_-_pdf_-_I_dio/Skripta%20-%20pdf%20-%20I_dio/05_POVIJEST%20GRADITELJSTVA%20-%20GRCKA.pdf (22.07.2013)

8. Dva glavna strukturalna elementa po kojima se jonski stilski red razlikovao od dorskog stilskog reda

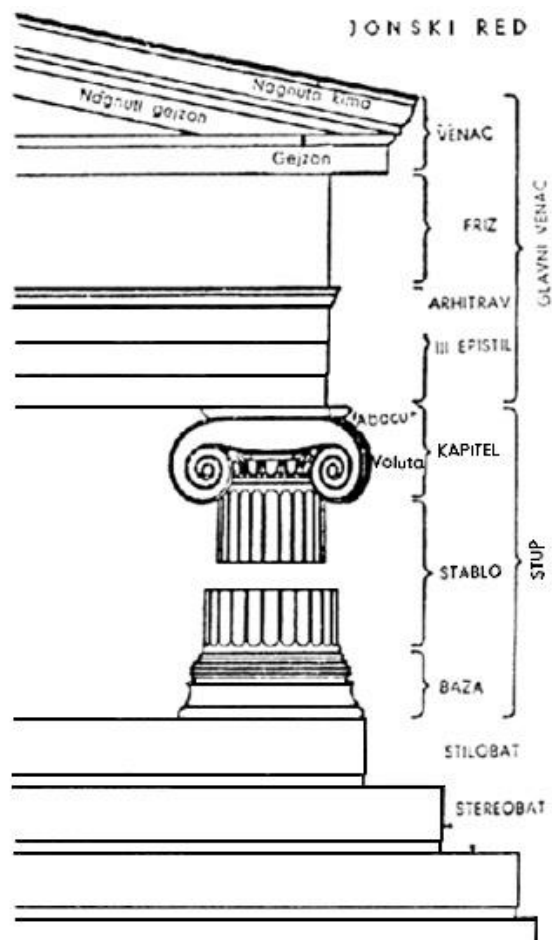
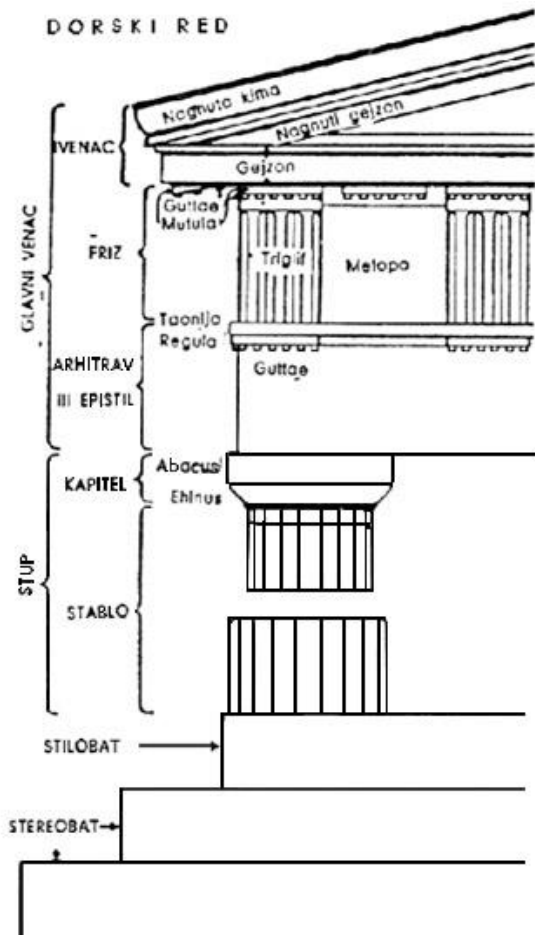
Atena se pokazala vrlo gostoljubivom za jonski stilski red gradnje, pa se zato najljepši sačuvani primjeri jonskog stila gradnje mogu pronaći na Akropoli. Ovaj stil gradnje je svoj najveći procvat doživio za vrijeme klasičnog razdoblja. Bio je mnogo elastičniji od dorskog stila gradnje što je bilo vrlo značajno.

Jonski stup se od dorskog nije razlikovao samo tijelom već i duhom. Jonski stup je počivao na kitnjasto profiliranoj vlastitoj bazi, stablo stupa bilo je vitkije, sužavanje i entasis bili su manji, kapitel se odlikovao velikom dvostrukom zavojnicom ili volutom između ehinusa i abakusa. Ova zavojnica je bila znatno šira od širine stabla. Jonski stup je prije svega bio lakši i graciozniji, nije imao tu tzv. mišičavost. Podsjećao je na palmino stablo.⁵⁶

Jonski se red razlikovao od dorskog u dva strukturalna elementa: stupu i frizu. Jonski stupovi nisu se oslanjali na stilobat već na užlijebljenu bazu koja je imala funkciju amortizera i naglašavala je zanos visokoga trupa, lišenog entasisa i kanelira, koji je završavao elegantnim kapitelom ukrašenim stiliziranim ovojnicama između dviju širokih voluta. Uvođenje kamena kao baze stupa služilo je izolaciji drvenog trupa i od vlažnosti tla.

Friz više nije imao izmjenične triglife i metope, već je bio kontinuiran, od velikih ploča postavljenih jedna do druge, ovoga puta je to više utjecaj istočnjačkog nego grčkog stila. Rođak jonskog kapitela je eolski koji je bio raspostranjen na području istoimena helenskog narječja. Karakteriziraju ga široke stilizirane volute što su izlazile iz trupa.

⁵⁶ H.W.Janeson, Istorija arhitekture, str.100.

Prilog br.10. Osnovne razlike između jonskog i dorskog stilskog reda

9. Najpoznatiji hramovi građeni u jonskom stilskom redu gradnje: Artemidin hram u Efezu

Artemidin hram koji se nalazi u Efezu jedan je od sedam svjetskih čuda. Građen je jonskim stilskim redom i nalazi se nedaleko Izmira u današnjoj Turskoj. Hram je bio građen na močvarnom zemljištu, u prijašnjim poglavljima opisala sam kako su se postavljali temelji za takav način gradnje hrama, što je najbolje objasnio Vitruvije. Gradnja ovoga hrama bila je vrlo duga, čak 120 godina, a početak datira oko 560. g. p. n. e.. Konstrukcija je bila vrlo teška, jer je hram imao 127 stupova od mramora koji su nosili teške grede. No, vrlo je zanimljivo da se u tom hramu nalazila velika skulptura Artemide izrađena od vinove loze i obložena zlatom i srebrom, a krov je bio izrađen od cedrovine.⁵⁷

Jedna od posebnosti, bila je to što je reljef bio isklesan na donjim dijelovima stupova, a takvih ukrašenih stupova bilo je, prema raznim pisanim predajama, 36.

Prilog br. 11. Rekonstrukcija Artemidinog hrama u Efezu

⁵⁷ http://hr.wikipedia.org/wiki/Artemidin_hram_u_Efezu (22.07.2013)

9.1. Hram Erehtej u Ateni

Hram Erehtej (*grčki: Erekhtheion*)⁵⁸ u Ateni, na južnoj strani Akropole, sagradio je arhitekt Mnesikles između 421-405. g. p. n. e.. Janson govori kako je i ovaj hram podignut na neravnom i nepravilnom tlu. Hram Erehtej bio je svetište s više religioznih funkcija. Ime mu dolazi od Erehteosa koji je bio legendarni atenski kralj. Njegova istočna središnja prostorija cela ili naos bila je posvećena Ateni, božici grada. Hram je imao dva trijema, jedan je bio okrenut prema sjeveru, a drugi prema Partenonu. Drugi trijem koji je bio okrenut prema Partenonu, bio je hram djevojaka, jer je krov umjesto stupova nosilo šest ženskih figura nazvanih karijatide. Uz karijatide, skulpturalni plastični ukrasi Erehteja bili su ograničeni na friz, a zabati su ostavljani prazni. Ornamentalni plastični ukrasi na bazama i kapitelima stupova i na okvirima vrata i prozora bili su vrlo bogati, decentni i skupi.⁵⁹

Prilog br.12. Hram Erehtej s južne strane

⁵⁸ <http://hr.wikipedia.org/wiki/Erehtej> (22.07.2013)

⁵⁹ H.W.Janeson, Istorija arhitekture, str. 99.

Prilog br.13. Trijem s karijatidama

10. Korintski stilski red gradnje i razlika u odnosu na dorski i jonski stilski red gradnje

Korintski stil je najraskošniji od ova tri stila, ali i najmanje prilagođen jednostavnom ukusu grčkog duha, pa njegova primjena kod hramova i javnih građevina nikada nije dostigla dorski ili jonski red, iako je korintski red samo bogatija inačica jonskoga.⁶⁰

Glavna razlika jonskog i korintskog reda bila je u kapitelu, dok su baza, stereobat, trup stupa, arhitrav i friz bili jednaki kao i kod jonskog reda. Vrlo mala razlika bila je što je friz korintskog reda bio skulpturalno ukrašen⁶¹.

Prema legendi, ovaj se stil pripisuje arhitektu Kalimahu. On je na groblju u Korintu vidio košaru obraslu akantovim lišćem koju je na grob jedne mlade djevojke donijela njezina dadilja. Ona je u košaru stavila djevojčine igračke, pokrila je pločom i slučajno stavila upravo na korijen akanta. Kada je na proljeće akant izrastao, svojim je bogatim lišćem obuhvatio košaru. Zbog ploče, lišće se savilo u volute, dajući svemu tome izgled zatvorene kompozicije. Očaran tim oblikom, Kalimah ga je stilizirao u tip korintskog kapitela i utvrdio proporcije ovog reda. Korintski stup odražavao je proporcije djevojačkog tijela. Baza i tijelo stupa bili su jednostavni i vrlo slični jonskom, ali je kapitel bio nenadmašno dekorativan i sastojao se iz dva reda akantovog lišća koje je izrastalo iz tijela stupa, granalo se i spiralno uvijalo.

Vitruvije za korintski stilski red gradnje kaže: „*Korintski stupovi osim kapitela imaju sve proporcionalne veličine kao i jonski, ali ih visoki kapiteli čine razmjerno višima i tanjima, jer visina jonskog kapitela iznosi trećinu debljine stupa, a u korintskog stupa cijelu debljinu tambura.*“⁶²

10.1. Lisikratov spomenik- tolos (tholos)

Lisikratov spomenik u Ateni sagrađen je poslije 334. g. p. n. e., on nije građevina u punom smlislu riječi, jer nema nikakav poseban ulaz. Ova građevina je bila okrugla, počivala je na

⁶⁰ A.Musić, Nacrt grčkih i rimskih starina, str.86.

⁶¹ R.Husref, Istorija arhitekture-Stari vijek, str. 161.

⁶² Vitruvije, Deset knjiga o arhitekturi, str. 55.

visokoj osnovi i bila je minijaturna verzija tolosa (*tholosa*). Stupovi nisu stajali slobodno već su ugrađeni u zidove.⁶³

Prilog br.14. Lisikratov spomenik

10.2. Apolonov hram u Bassaeu posvećen Epikuru

Hram Apolonu u Bassaeu (Arkadija, Grčka)⁶⁴ bio je od vrlo velike važnosti. Počeo se graditi u isto vrijeme kada se počeo graditi i Partenon i djelo je istog arhitekta Iktinosa.⁶⁵ Bassa, Bassei ili Vassei u značenju „*mali kit u kamenju*“ je zapravo arheološki lokalitet u sjeveroistočnom dijelu starogrčke Arkadije, danas dio Mesanija. Smješten u blizini sela Skliros, sjeveroistočno od grada Figaleia, južno od Andristaina i zapadno od Megalopolisa. Ovaj hram bio je posvećen Apolonovu pomagaču Epikuru. Povijest tog hrama dosta je proučavana, jer je imao mnoge neobične karakteristike, no zbog mjesta na kojemu se nalazio imao je veliku sreću da nije nastradao u vrijeme velikih ratova. U današnje vrijeme se događa velika opasnost za njega, a to je otapanje krečnjaka koji mu može jako naštetiti i zato se čuva prekriven velikim

⁶³ H.W.Janeson, Istorija arhitekture, str. 102.

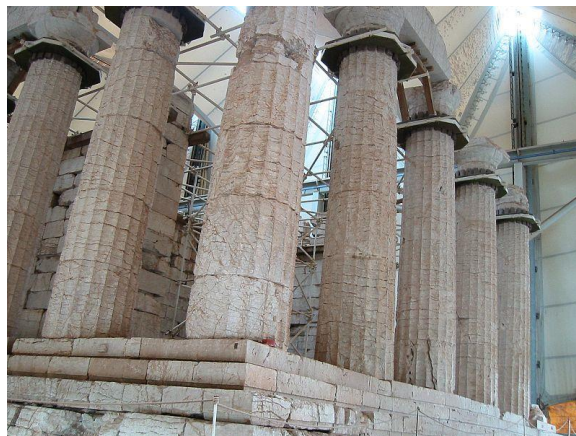
⁶⁴ <http://proleksis.lzmk.hr/11276/> (22.07.2013)

⁶⁵ nfiarch.ba/UserFiles/File/History_arch/00_Historija arhitekture uvod.pdf (1.08.2013)

bijelim šatorom. 1986. godine postao je prvi grčki hram upisan na UNESCO-v popis mjesta svjetske baštine u Europi.⁶⁶

Ono što je mene zanimalo bile su odlike koje je hram imao. Hram je bio na 1.131 m nadmorske visine, na obronku planine Kotyliona, u velikoj suprotnosti od starogrčkih hramova jer je ovaj hram bio u smjeru sjever - jug, dok su ostali starogrčki hramovi bili u smjeru istok - zapad. Sam ulaz u hram je morao biti zbog velike kosine i velike visine na bočnoj strani. Ako govorimo o dimenzijama onda možemo reći kako je hram bio stvarno skromnih dimenzija, počevši od njegovog stilobata. Imao je dorski peristil sa 6 x 15 stupova, jonske stupove na trijemu, te korintske unutra, na krovu otvor za svjetlo. Građen je od arkadskog vapnenca, a friz mu je bio od mramora.⁶⁷

Hram je sadržavao tri prostorije kao i svi grčki hramovi, a to su cela, predvorje i riznica. Sam naos bio je jednostavno uređen skulpturom Apolona i reljefnim frizom na vrhu zidova oko cijele prostorije. Metope s friza je uklonio C.R.Cockernell i odnio ih u Britanski muzej 1815. g. (tzv. „*Bassae Marbles*“, galerija 16.). Iskoristio ih je kao model za ukrašavanje gipsanim odljevima velikoga stubišta muzeja Ashmolean i Travellers Cluba u Londonu.⁶⁸

Prilog br.15. Današnji izgled hrama Apolona u Bassaeu posvećenog Epikuru

⁶⁶ <http://www.znacenje.info/definicija/hram-apolona-epikura-u-bassai.html> (1.08.2013)

⁶⁷ H.W.Janeson, Istorija arhitekture, str. 103.

⁶⁸ Isto, str. 103.

Prilog br.16. Friz Apolonovog hrama u Bassaeu posvećenog Epikuru, a nalazi se u muzeju u Londonu

10.3. Augustov hram u Puli

Augustov hram jest antički hram koji se nalazi u Hrvatskoj, točnije u Puli. Hram je u potpunosti sačuvana sakralna građevina smještena na glavnom gradskom trgu ili forumu, a ima oblik jednostavnog četverokuta dimenzija 8 x 17,3 m. Na samom pročelju hrama nalazi se trijem, koji s prednje strane ima četiri stupa i po jedan stup sa svake strane. Hram je posvećen božici Romi, zaštitnici Rimske države i caru Augustu. Dataciju ovoga hrama određuje natpis uništen pri bombardiranju Pule tijekom Drugog svjetskog rata. Natpis je glasio: „*Romae et Augusto Caesari divi F. Patri Patriae*“, što znači u prijevodu: Romi i Augustu, sinu božanskog Cezara, ocu domovine.⁶⁹ *Pater Patriae* znači: Otac domovine i tu titulu je Car August dobio od rimskog Senata 2. g. p. n. e.. Car August umire 14. g. p. n. e., tako da se vrijeme gradnje ove građevine smješta između ove dvije godine. Natpis je bio izliven od bronce i utisnut u kameno pročelje.

Stupovi hrama rađeni su od glatkog mramora, na čijim se vrhovima nalaze klasični kapiteli korintskog reda. Neizostavno je da ih ukrašava lišće akantusa, dok se na glavnom vijencu nalaze reljefi s motivima vinove loze, voća i ptica, izvedeni vrlo finom i preciznom tehnikom. Danas

⁶⁹ R. Matijašić, K. Buršić Matijašić, *Antička Pula s okolicom*, Golden marketing, Pula, 1996., 67.-99.

ovaj hram ima funkciju lapidarija⁷⁰ u kojemu su izložene antičke skulpture, te svojom jedinstvenom arhitektonskom izvedbom plijeni poglede prolaznika.⁷¹

Prilog br.17. Augustov hram u Puli

⁷⁰ Lapidarij (lat. lapidarius) naziv je za zbirku radova u kamenu kao što su skulpture i arheološki spomenici. Takvi muzeji postoje u Puli, Zagrebu i Čakovcu. <http://hr.wikipedia.org/wiki/Lapidarij> (1.08.2013)

⁷¹ Antun Travirka, Istra: Povijest, kultura, umjetnička baština, Školska knjiga, Zadar, 2001.,str. 102.-104.

11. Ukrašavanje koje je bilo zajedničko svim hramovima

Grci su ponajviše težili za plastičnim elementima, igrom svjetla i sjene u arhitekturi, jer su željeli da njihovi hramovi budu najljepše uređeni. Hramove su ukrašavali bojama, u čemu se ogleda velik utjecaj Istoka. Grčki hram nije nikada bio u cjelini obojen, jer su se bojom isticali samo neki pojedini dijelovi grednika.

Najčešće je u uporabi bila plava, crvena, žuta, zelena i zlatna boja. Triglife i mutule bojane su plavom bojom, čelo geizona crvenom kao i tenia. Gute su bile obojene žuto-zlatnom bojom, listovi kimationa bojani su posebnom crvenom i zelenom bojom, a horizontalne užlijebine na ehinusu ponekad isto crvenom bojom kao i većina ostalih djelova hrama. Kasnije se pojavljuju bojani ornamenti koji su bili vrlo dekorativni i lijepi. To su bili: meandar, ornament valova, rozete, antemije i palmete.

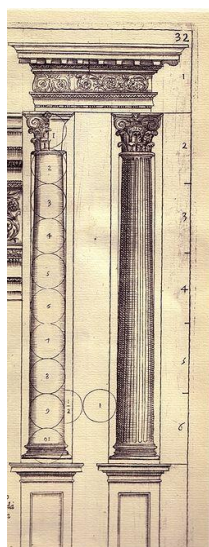
12. Razlike u elementima dorskog, jonskog i korintskog stilskog reda gradnje

ELEMENTI	DORSKI RED	JONSKI RED	KORINTSKI RED
<i>ABAKUS</i>	Kvadratna kamena ploča iznad ehinusa koja drži arhitrav.	Na stupu je ploča koja razdvaja kapitel od arhitrava.	Nema je ovaj red gradnje.
<i>FRIZ ILI ZOOFER</i>	Sastoji se od metopa i triglifa.	Ima oblik neprekinute trake ukrašene skulpturama.	Ima oblik neprekinute trake ukrašene skulpturama.
<i>KAPITEL</i>	Odlikuje se abakusom i ehinusom.	Odlikuje se volutama.	Odlikuje se akantusovim listovima.
<i>METOPA</i>	Prostor koji razdvaja dva triglifa.	Kvadratna pravokutna ploča često ukrašena reljefima s mitološkim scenama.	Kvadratna pravokutna ploča često ukrašena reljefima s mitološkim scenama.
<i>PLINTA</i>	Nema je ovaj građevinski red.	Dio baze.	Dio baze.
<i>STABLO STUPA</i>	Na stablu stupa žlijebovi ili kanelure eliptičnog su presjeka.	Na stablu stupa žlijebovi ili kanelure polukružnog su presjeka.	Na stablu stupa žlijebovi ili kanelure polukružnog su presjeka.
<i>TRIGLIF</i>	Kamena ploča s tri vertikalna ureza ili dva poluzareza, ukrasni je element na frizu dorskog hrama.	Nema ih ovaj stilski red.	Nema ih ovaj stilski red.
<i>VOLUTA</i>	Nema je ovaj stilski red gradnje.	Nalazi se na uglovima kapitela.	Nalazi se na uglovima kapitela.

13. Toskanski i kompozitni stilski red gradnje

Nakon što sam objasnila i navela primjere za dorski, jonski i korintski stilski red gradnje, vrijeme je da kažem nešto i o ova dva stilska reda gradnje. Kada sam počela čitati literaturu vezanu za toskanski stil gradnje u mnogim sam knjigama pročitala kako je ovaj stil gradnje bio najosporavaniji. Mnogi teoretičari su pisali kako je toskanski red bio stari jednostavni italski arhitektonski oblik, koji je po vremenu nastanka odgovarao dorskom i jonskom stilskom redu gradnje. Ono što je karakteriziralo toskanski stilski red gradnje bio je stup s vrlo jednostavnom bazom i nije imao kanelire, dok su kapitel, arhitrav i friz bili bez ikakve dekoracije. Prema svojoj dekoraciji bio je sličan dorskom stilskom redu, ali je po ukupnom dojmu i proporcijama bio nalik jonskom redu.⁷² Ovaj red držao se najprimjerenijim za arhitekturu i to vojnu. Kako je ovaj stilski red bilo vrlo lako imitirati postao je osnova kolonijalne arhitekture 18. st. poznatijeg kao gregorijanski stil koji se nadalje proširio u 19. st. Amerikom.

Kompozitni stilski red je mješavina različitih klasičnih stilova, u njemu se spajaju volute s kapitela jonskog reda s akantusovim lišćem iz korintskog stilskog reda. Volute su bile mnogo veće, a sam ehinus je oblikovan kao u korintskom stilskom redu. Stup ovog reda bio je vrlo visok, elegantan i morao je biti visok točno deset svojih promjera.⁷³

Prilog br.18. Kompozitni red

⁷² <http://mapyourinfo.com/wiki/hr.wikipedia.org/Kompozitni%20red/> (1.08.2013)

⁷³ Isto

14. Uvod u rimsku i etruščansku sakralnu arhitekturu

Kako je etruščanska arhitektura samo rani dio arhitekture Rima, nisam željela odvojeno pisati niti o jednoj od njih, već sam željela sistematično uklopiti ono što sam istražila čitajući dostupnu literaturu. Ponajprije želim reći kako sam se ugodno iznenadila vidjevši kako su razlike za koje sam mislila da nisu toliko velike prema grčkom načinu gradnje pojedinih objekata o kojima u radu govorim, zapravo od vrlo velikog pa čak i presudnog značaja. Sam Herodot u nekim razmatranjima odaje počast Etruščanima kao narodu koji je konstrukcijama luka i svoda dao prvo mjesto u arhitekturi.

Jedna od bitnih razlika u samom početku jest ta da Rimljani nisu bili narod koji je olako volio i htio preuzimati nešto iz nečije kulture, jer to onda ne bi bila njihova zasluga. Rimljani su bili vrlo precizni i kada su nešto činili željeli su to dotjerati do savršenstva. Tako je bilo i s konstrukcijom luka, svoda i kupole, a što se tiče preuzimanja stilskih redova od Grka, dodali su im i svoje vlastite koje su koristili. Razlika je bila u tome što su njima njihovi stilski redovi služili za dekoraciju.

15. Rimska sakralna arhitektura

Kako sam u poglavlju prije govorila općenito o sakralnoj arhitekturi ovih dvaju naroda, sada ću se pokušati usredotočiti samo na rimsku sakralnu arhitekturu. Već je vrlo poznato kako je u rimskoj umjetnosti prevladavala arhitektura s dosta grčkog utjecaja. Tu se ponajprije misli na kompozitni red koji je nastao u Augustovo doba, a zapravo je mješavina dorskog, jonskog i korintskog stilskog reda, kao što sam u poglavlju prije govorila.

Rimski hramovi preuzeli su tip hrama na postolju s predvorjem i otvorenim stubištem. Gradnja drvetom više nije bila primarna, već se uvelike preuzimao korintski stil gradnje, što je posebice bilo vidljivo na stupovima rimskih hramova.

Vrlo je značajno i vezano za središnju prostoriju rimskog hrama celu to što za razliku od cele grčkog hrama, rimska cela više nije bila otvorena, već je bila zatvorena sedrastim zidom kako bi se zadovoljile potrebe ograničenog prostora. Imala je visoki podij i stupove smještene uz zidove.

Korintski kapitel se odmah prepoznaje po jednostavnoj izradi i brojnoj ornamentici, no i prema dimenzijama koje ga odaju. Te su dimenzije mogle biti vrlo nerazmjerne s obzirom na cijelinu.

Još od doba Republike rimski se hram odlikovao dvjema različitim karakteristikama, a to su bile stražnji ulaz sa stupovima i cela zatvorena unutarnjim stupovima. Na taj način je frontalnost dolazila do izražaja pogotovo zato što je cijeli hram bio izgrađen na povišenom tlu, na postolju koje je bilo izdignuto i imalo stepenasti prilaz.⁷⁴

15.1. Promjene rimskog hrama u odnosu na grčki hram i temeljni tip rimskog hrama

Promjene koje su se posebno isticale bile su vrlo velike. Mijenjao se tlocrt, povećavala se dužina što se posebno primjetilo na izgledu cele.

Temeljni tip rimskog hrama bio je hram s jednodijelnom celom i predvorjem s četiri pročelna stupa što se na grčkom jeziku nazivalo „*tetrastylus*“. Povećan je bio razmak između stupova i to onih srednjih. Pročelje je bilo prošireno na šest stupova ili „*hexastylus*“ s bočnim trijemom koji se nazivao ala i koji je vodio, slično kao kod grčkih hramova, do stražnjeg zida cele ili do protupožarnog zida.

⁷⁴ V.Kardžić, Rimska umetnost, Jugoslavija, Beograd, 1980., 6-10. str.

15.2. Hram rimskog carskog razdoblja - Maison Carree u Nimesu

U rimskom carskom razdoblju pojavljuju se kombinirani tipovi hrama, ponajviše u Rimu i na carskom Istoku. Jedan od iznimno dobro sačuvanih i meni osobno predivnih primjeraka „augustovskog klasicizma“ jest Maison Carree u Nimesu, u Francuskoj. Taj hram nastao je za vrijeme Augusta i Agripe. Imao je tlocrt sa straničnim odnosom 1:2 i brojem stupova 6:11 što se približavalo grčkim hramovima. Hram je građen u korintskom redu, imao je visoko postolje, prostranu celu, te predvorje i stubište koje se uspinje do njega. Svi ti hramovi koji su nastajali u to vrijeme, pa i u ranije i kasnije vrijeme imali su u sebi veliki utjecaj Etruščana.

Prilog br.19. Hram Maison Carree u Nimesu

15.3. Posebni oblici hramova

Poseban oblik hramova činili su hramovi s poprečno položenom celom, predvorjem ispred svetišta i otvorenim stubištem. To su bili i kružni hramovi koje treba pribrojiti ovim posebnim oblicima.

Hram Sloge (lat. *Concordia*) nalazio se na Forumu u Rimu. Imao je vrlo veliku celu, bila je šira više nego dugačka. Imao je kolonadni trijem šesnaestostranih stupova. Cijeli hram stajao je na postolju koje je bilo na visini od svega 6 m.⁷⁵

Prilog br.20. Hram Sloge (*Concordia*)

15.4. Rimski kružni hramovi- tolosi (*tholosi*)

Tehnika gradnje kružnih hramova je u Rim dospjela iz istočnog Sredozemlja. U početku su Rimljani od Grka preuzeli oblik tolosa (*tholosa*), kružnog hrama s celom kružnog oblika i ophodnim trijemom. Njegova namjena bila je služiti kultu podzemnih božanstava i heroja.

⁷⁵ http://infiarch.ba/UserFiles/File/History_arch/6.2.%20Rim_Hramovi.pdf

15.4.1. Najpoznatiji tolos (tholos)- Vestin hram na Forumu

U celi Vestinog hrama na Forumu, na ognjištu je gorila sveta vatra. Čuvale su je čuvarice koje su se nazivale vestalinke. Tolos (*tholos*) se u ovom slučaju mogao tumačiti kao prijenos starolatinske kružne kolibe u monumentalni kameni oblik, povezan s oblikom rimskog hrama na postolju. Hram Veste je poticao iz Augustovog razdoblja. Stupovi su građeni u korintskom stilskom redu. Stajali su na posebnim postoljima na kružnom podiju. Ovaj hram imao je otvoreno stubište i plitku stepenastu podgradnju.

Prilog br. 21. Vestin hram na rimskom Forumu

15.4.2. Panteon - hram „svih bogova“

Panteon je bio hram posvećen svim bogovima i bio je jako poznat, izgradio ga je 27. g. p. n. e. Marco Agripa. Panteon je bio poprilično oštećen u požaru, a 80 g. poslije Krista, obnovljen je od strane cara Domicijana. Za njegov današnji oblik zaslužan je car Hadrijan. Zanimljivo je da Hadrijan nije, iako je zaslužan za današnji izgled Panteona upisao svoje ime na građevinu već ime Marca Agripe.

Napisao je: „*Marcus Agrippa Lucci Filius Consul Tertivum Fecit*“, što u prijevodu znači: „*Ovu zgradu napravio je Marco Agripa, treći konzul, sin Lucia*“. Panteon se zbog svog

neobičnog oblika smatra najvećim čudom rimske arhitekture. Hram je prekriven velikom kupolom visine 43 m i ta kupola je bila jedna od najviših sagrađenih ikada. Da bi kupola bila što uočljivija, pri samoj gradnji hrama, graditelji su koristili specijalni svijetli vulkanski kamen. Kako bi hram imao dobro osvjetljenje dosjetili su se da ostave veliki prostor u tavanici. Ovaj hram je služio ne samo klanjaju i slavljenju bogova već je imao namjenu i čuvanja blaga imperije.⁷⁶

Ime Panteon znači "*hram svih bogova*" iako ga neki povjesničari nazivaju i "*najsvetije mjesto*". Kipovi sedam bogova bili su smješteni u sedam niša Panteona: bili su to kipovi bogova Marsa, Merkura, Venere, Saturna, Apolona, Jupitera i Dijane.⁷⁷ Panteon je bio zatvoren za vrijeme vladavine prvih kršćanskih vladara, a ponovno je otvoren 609. zaslugom pape Bonifacija IV. koji ga je posvetio Majci Božjoj i svim mučenicima čime je zapravo udario temelj blagdanu kojeg danas katolici slave kao Dan Svih Svetih.⁷⁸

Prilog br.22. Rimski Panteon

⁷⁶ <http://www.znanje.org/i/i21/01iv05/01iv0501/panteon.htm>

⁷⁷ <http://rimputovanje.blogspot.com/2010/05/panteon-hram-svih-bogova.html>

⁷⁸ Isto

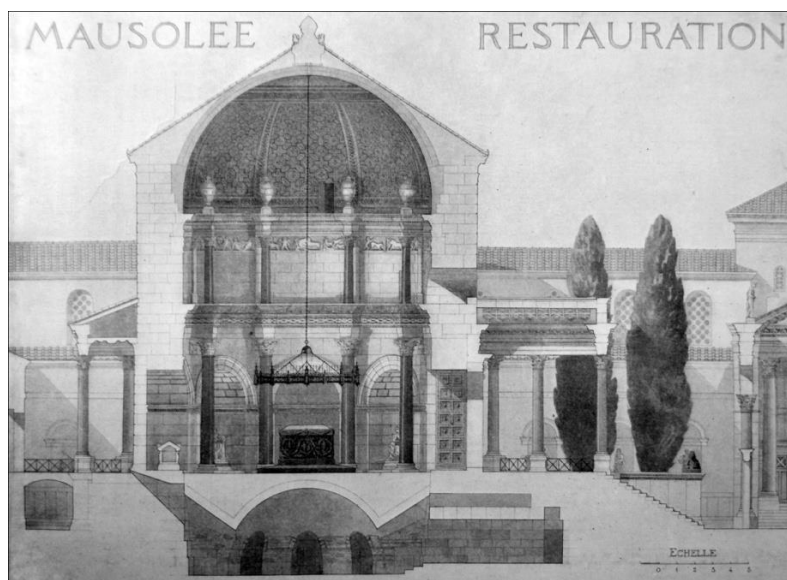
16. Rimski luk, svod i kupola

Kada govorimo o povijesti nastanka i upotrebljavanja luka i svoda možemo s velikom sigurnošću reći da se luk pojavio još u staroj Mezopotamiji, a Etruščani su prvi u Europi shvatili njegovu konstruktivnu vrijednost. Rimljani su pak bili ti koji su od Etruščana preuzeli polukružni luk i koristili ga.

Polukružni lukovi su se oblikovali na profilima korinskog arhitrava. Samo tjeme luka je bilo naglašeno oblikovanim završnim kamenom. Svod je najčešće građen od kamena i bio je bačvasti, a nekada je bio i od lima, no kasnije su se gradili svodovi i od opeka. Onaj svod koji se oslanjao na lukove bio je od lima ili opeke.

Što je gradnja tekla dalje, a tako i vremenska razdoblja, počeli su se graditi križni svodovi, građeni iznad kvadratnih polja, no nekada i iznad pravokutnih polja. Kupole su također bile vrlo značajne uz luk i svod i to je bila glavna razlika koja je Rimljane i Etruščane razlikovala od Grka. One su bile građene iznad osmerokutnika i iznad okruglog tlocrta, jer Rimljani nisu znali pokriti kvadrat kupolom.

Fascinantni primjer jajolike kupole koja se ne može često vidjeti danas krasi Hrvatsku, a nalazi se na Dioklecijanovom mauzoleju u Splitu i izgleda kao lepeza.

Prilog br.23. Dioklecijanov mauzolej u Splitu

16.1. Razlika rimskog i etruščanskog stupa nasuprot grčkom stupu

Poznato je da je stup bio vrlo bitan element gradnje kod Grka i imao je veliki arhitektonski značaj, no to nije bilo tako kod Rimljana i Etruščana. Rimljani su na stup gledali kao na važan element, no u dekorativnom smislu kojemu im je i služio. Najčešće je stup bio građen od kamena, bio je monolitan i bez kanelura, te su Rimljani kasnije za stupove pravili opeke posebnog oblika, dok je kod Grka bilo posve drugačije. Stup kod Grka bio je od presudne važnosti jer je imao ulogu konstruktivnog elementa. Vrlo značajna razlika bila je i u tome što su Grci ostali vjerni ravnoj gredi, a Rimljanima i Etruščanima je na prvom mjestu bila konstrukcija luka, svoda i kupole o kojima sam u gornjem poglavlju već ono najosnovnije i navela.

17. Rimske grobnice

U rimskoj sakralnoj arhitekturi od velikog značaja bile su grobnice. One su bile podzemne ili nadzemne zgrade. Podzemnim grobnicama pripadala je vrsta grobnice koja se nazivala columbaria ili golubinjak jer je imala niše u koje su se stavljale žare s pepelom. Takvu vrstu grobnice posjedovale su bogate obitelji koje su tamo pohranjivale žare s pepelom svojih robova i oslobođenika, no tu su mogle biti i zajedničke grobnice nekih društava koja su stekla pravo da tamo budu pokopana.

Puno rimskih grobnih spomenika sačuvano je na Apijevoj cesti pred Rimom i na grobnoj cesti pred Herkulanskim vratima u Pompejima. Takvi grobni spomenici izgledali su kao manje zgrade nalik na žrtvenike. Bili su okrugla ili četverouglasta oblika, ili su to bili jednostavni stupovi ili kameni. Mogle su čak biti i građevine poput hrama okružene dvorištem i ograđene ogradom. Posebno se ističu grobni spomenik Cecilije Metele, te piramida Cestijeve, Hadrijanov mauzolej, Dioklecijanov mauzolej, te Augustov mauzolej.

17.1. Rimske grobnice - tumuli

Za svoje monumentalne grobnice su Rimljani od Etruščana preuzeli staromediteranski tip kružnog grobnog humka, tumula. Tumuli su bili ravnomjerni zeljani humci obrasli travom, te su imali omeđeno postolje od obrađenih klesanaca. U ovom tipu grobnice najviše se ističe Augustov Mauzolej visine oko 44 m. Kasnije, od sredine 1. st. p. n. e. ovaj oblik humka se mijenja. Zamjenjuje ga monumentalni povećani zidani valjak na, čijem se vrhu iznad nadsvedene grobne komore, nalazi zemljani humak pokriven raslinjem.

17.2. Hadrijanov mauzolej u Rimu

No, tu nikako ne smijemo zaboraviti važnost još jedne grobnice, a to je bio Hadrijanov mauzolej, danas je to Castel Sant' Angelo, koja je imala zidni valjak na 10 m visokom kvadratičnom postolju i dosežala je promjer od 64 m. Svi carski mauzoleji imali su centralni prostor s kupolom po čemu su uistinu i bili drugačiji i po čemu su se isticali. Oni su zamijenili humke obrasle travom. Hadrijanov mauzolej bila je građevina cilindričnog oblika na kvadratnom podnožju. Gradnju je započeo 135.g. car Hadrijan, a završio ju je 139.g. Antonin Pio. Nekoć se na njemu uzdizao veliki carev kip, a danas se na njemu nalazi kip arhandela Mihaela. U njemu je sahranjen pepeo cara Hadrijana i njegove žene Sabine i svih careva sve do Karakale. 923.g.

mauzolej je pretvoren u tvrđavu s tim da je više puta nadograđivan i uređivan. Tu su puno pomogli Michelangelo i Bramante. Danas služi kao muzej i s Vatikanom je spojen dugim hodnikom.⁷⁹

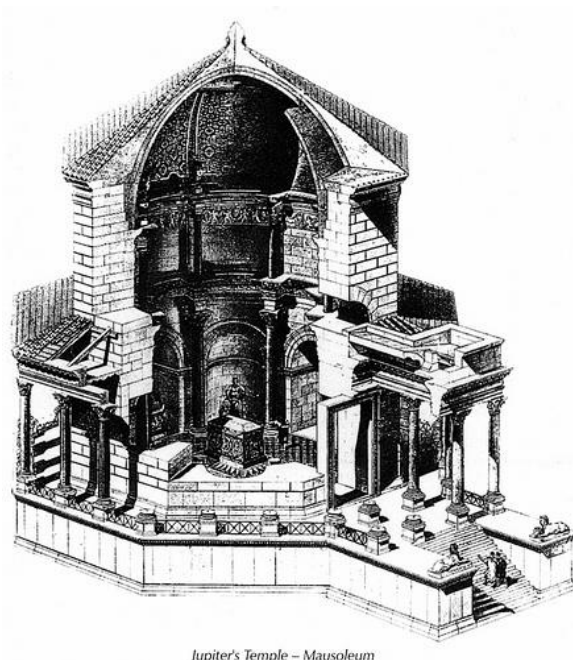

Prilog br.24. Hadrijanov mauzolej u Rimu

17.3. Dioklecijanov mauzolej u Splitu

Dioklecijanov mauzolej, nalazio se u samom središtu Dioklecijanove palače. Bila je to građevina monumentalnog izgleda, izvana u obliku osmerokuta, a unutrašnjost je bila kružnog tlocrta, presvođena kupolom od opeke s dva niza stupova i vijenaca, te frizom. Građevina je s vanjske strane bila obrubljena trijemom koji je bio peripter, a koji je i danas djelomično sačuvan. Danas je to crkva sv. Duje.

⁷⁹ <http://povijestokultnog.blogspot.com/2011/08/castel-sant-angelo-aneoska-tvrava.html> (1.08.2013.)

Jupiter's Temple – Mausoleum

Prilog br.25. Dioklecijanov mauzolej u Splitu

17.4. Augustov mauzolej

Augustov mauzolej bio je velika grobnica koju je dao sagraditi car August u 28. g. p. n. e. u Rimu. Mauzolej je smješten na trgu Piazza Augusto Imperatore i danas je otvoren kako bi ga turisti mogli vidjeti. Sam mauzolej bio je jedan od prvih projekata gradnje koje je car August poduzeo, nakon što je pobijedio u bitci kod rta Akcija 31. g. p. n. e.. Mauzolej je bio kružnog oblika s nekoliko prstenova zemlje i opeke. Promjer je 90 m, a visina mu je bila 43 m, te je imao dorski friz. Hodnik je vodio do samog srca mauzoleja, gdje je bila niša u kojoj se sahranjivao carski obiteljski pepeo, gdje su i sam August, te njegova supruga i obitelj bili pokopani.

18. Etrušćanska sakralna arhitektura

Etrušćani nisu bili narod graditelja, jer su imali sklonost prema neposrednom, spontanom i prolaznom, što nam dokazuje i sama uporaba građevinskog materijala koji im je brzo propadao, kao što su na primjer pečena opeka i drvo, ili kamen koji je bio najčešće vulkanskog porijekla, a Etrurija je njime obilovala. Taj kamen se ponajviše koristio pri gradnji temelja. Vrlo značajne za etrušćanski narod bile su grobnice i grobovi ispod zemlje, isklesani u stijeni ili mauzoleji od kamena s velikim izraženim pročeljima, građeni na obroncima brda. Etrušćansko poimanje zagrobnog života, bilo je vjerovanje da čovjek nastavlja živjeti na mjestu na kojem je sahranjen, a to nam govori puno o načinu njihovog života na zemlji.⁸⁰

Kod Etrušćana uz razne pisane izvore postoje i oni izvori o kojima nam govore spomenici koji su ostali poslije ovoga naroda, a to su ponajprije grobnice. Grobnice su i danas najvažniji izvori za poznavanje etrušćanske povijesti. U njima su sačuvani predmeti i likovna djela koja nam svjedoče o načinu na koji su Etrušćani živjeli i iz njih puno toga možemo iščitati.⁸¹

⁸⁰ Vuk Karadžić, Etrušćanska umetnost, Jugoslavija, Beograd, 1986., str.1-15.

⁸¹ Massimo Pallotino, Etrušćani, Svitava, Zagreb, 2008., str.349.

19. Etrušćanske grobnice

Grobnice su bile najraniji spomenici etrušćanske civilizacije, najranije dokumentirani. Samo iz prijelaza iz 8. st. p. n. e. u 7. st. p. n. e. postoji niz grobnica. Etrušćanske grobnice možemo usporediti s onima iz mikenskoga doba. Grobni humci i grobnice usječene u stijene podsjećale su na slične grobnice koje su se nalazile ranije i u Maloj Aziji, na Cipru, pa i u Grčkoj. Na području Etrurije nije postojao samo jedan ritual pokapanja. Ritual inhumacije dominirao je u orijentalnom periodu, arhajskom i dijelom klasičnom, pogotovo u obalnom području, a u posljednjim razdobljima etrušćanske civilizacije, pogotovo od oko 400. g. p. n. e. dominirali su spaljivanje i sahranjivanje u žare. Svojim izgledom grobnice su imitirale izgled kuća i naselja.

19.1. Oslikavanje etrušćanskih grobnica

Kronologija oslikavanja grobnica započela je s villanovskim razdobljem u kojemu je praksa oslikavanja grobnica bila vrlo dominantna što se tiče arhajskog i ranoklasičnog perioda. Najznačajnije oslikane grobnice potječu iz Tarkvinije između 550. i 540.g. pa do negdje 470.g. p. n. e. gdje se može vidjeti utjecaj grčkog slikarstva, pogotovo jonskog stilskog reda gradnje. Pojedine grobnice nisu oslikavali samo etrušćanski već i grčki majstori. Primjer tome je grobnica Olimpijada koja je bila tipična grčka, ali je sadržavala etrušćanske prizore, kao što su motivi trkača, bacača koplja, diska. Velika većina etrušćanskih grobnica je imala karakter hipogeja što je značilo da je bila podzemna grobnica.

19.2. Etrušćanski tipovi grobnica

1. „*tombae a pozzo*“- grobnica je bila bunarskog tipa i javlja se na kraju etrušćanske civilizacije, imala je okno ukopano u zemlju pomoću kojega se ulazilo u bunar
2. „*tombae a fossa*“- grobnica je bila tip groba u jarku
3. „*tombae a camerae*“- grobnica čija je odaja bila usječena u tlo ili u stijenu, to su bili grobni humci ili tumulusi, u sebi je imala jednu ili više različitih grobnica
4. „*tombae a dado*“- grobnica je bila kockasta ili samostojeća i pojavljuje se u verziji samostalnih građevina, ali i grobnica usječenih u tlo
5. „*tombae a edicola*“- grobnica je imitirala jednostavnu kuću s krovom na dvije vode
6. „*tombae a columbario*“- grobnica koja je imala veliki broj četvrtastih malih niša izrađenih u odajama. U nišama su bile postavljene žare. Kolumbarij je bio tip arhitekture kasnije poznat u

rimskom razdoblju. Bogate obitelji imale su jako puno robova koje su se pokapali zajedno s svojim obiteljima.

19.3. Lokalitet Portonaccio

Ovaj lokalitet nalazio se izvan zaravni zidina. To je bilo svetište povezano sa štovanjem ljekovitih voda koje su izbijale kroz pukotine brda. Tu se nalazio mali hram koji je imao tri cele i veliko predvorje, a njegovi temelji sačinjeni su od tufa. Ispred hrama je pronađen četvrtasti žrtvenik novije gradnje, te kip Apolona. No, uz to su još pronađeni i razni akroteriji. Tu su bile poznate još i grobnica Pataka s motivima geometrijske umjetnosti i grobnica Campano s istočnjačkim motivima.⁸²

19.4. Poznate etrušćanske grobnice

Nadalje možemo vidjeti dvije velike etrušćanske nekropole. Tu se smjestio mali gradić Cerveteri u sklopu kojega se nalazio spomenički sklop Bénédictaccia koji se unazad 17 godina neprestano obnavljao i bio je velika zanimljivost za turiste, što je ujedno još i danas.⁸³ U njemu se jedan za drugim nižu tumuli s temeljima od stijena i kamena, različitih veličina. Neki veliki tumuli su sadržavali i više manjih tumula koji su oponašali unutrašnjost kuće.⁸⁴ Tumuli su znali sadržavati i niz odaja, vrata, prozore, stupove s gredama, pokućstvom i ležajima.

Kasniji grobovi su bili dublji, prostrani hipogeji bogato oslikani, a imali su i razne natpise.

Prilog br.26. Etrušćanska grobnica Cerveteri iz 3. st. p. n. e. s reljefima

⁸² M.Pallotino, Etrušćani, str. 262-265.

⁸³ Jutarnji list-skupina autora, Povijest 3. Helenizam i Rimski Republika, Europapress holding, Zg, 2007, str. 428.

⁸⁴ Isto

Prilog br.27. Ulaz u grobnicu Cerveteri

19.5. Tarkvinija

U Tarkviniji je bio niz grobnica s jamom, rakom, komorom i tumulom raspršenih po gradu i njegovim uzvisinama. Od 7. st. p. n. e. pa sve do rimskog doba nekropola se utisnula na brdo Monterozzi gdje su bile u stijenu usječene tisuće hipogeja. Ono što je bilo karakteristično za Tarkviniu bilo je grobno slikarstvo.

U tim grobnicama pojavljuju se arhajske ploče s figuralnim frizovima i slikama istočnjačke predaje koje pripadaju strukturi grobova. Iz novijih razdoblja poznati su kameni i terakotni sarkofazi s klesanim sandukom i s likom pokojnika koji je bio ili podbočen ili potpuno ispružen na poklopcu.⁸⁵

19.6. Volci

Volci su imali beskrajna groblja, velike prostrane grobnice s tumulima i hipogejima kao i Cerveteri i Tarkviniji. Za primjer možemo dati grobnicu Francois iz helenističkog razdoblja koja

⁸⁵ Jutarnji list-skupina autora, Helenizam i Rimski Republika, str.428-430.

prikazuje portrete pokojnika, mitske prikaze i prizore.⁸⁶ Karakteristično za Volci je bilo to što se u njemu nalazio veličanstveni tumul s podzemnim odajama i hodnicima. Volci je bio središte brončanih proizvoda.

19.7. Falerije

Falerije ili prostor današnje Civitacastellane bio je bogat grobnicama koje su svjedočile o raskošnom i bogatom životu, te se u njima vide tragovi hramova.⁸⁷ Nepe i Sutrij bila su kasna groblja u stijenama, a između Viterba i Tarkvinije bile su nekropole u stijenama.

⁸⁶ M.Pallotino, Etruščani, str.262-265.

⁸⁷ Isto

20. Etrušćanski hram

Etrušćanski hramovi bili su strogi i takvi su, prema izvorima, ostali jako dugo. Glavne odlike etrušćanskog hrama sastojale su se u tome da mu je osnova bila gotovo kvadratnog oblika. Jednu polovinu toga hrama zauzimala je cela, koja je mogla biti jedinstvena ili je mogla biti podijeljena na tri dijela sa središnjom prostorijom pokraj koje su se nalazila dva krila ili natkriveni hodnici.

Drugi dio etrušćanskog hrama zauzimao je trijem ili predvorje sa stupovima smještenima na velikom razmaku jedan od drugoga i to u bočnim produžecima cele. Cijeli hram imao je krov prekriven crijepom koji je bio vrlo težak i virio je iznad zidova i pročelja, gdje se krov završavao otvorenim zabatom. S nutarnje strane nasuprot hodniku postojao je mali strmi krov. Krov je bio sačinjen od drvenih greda zaštićenih oblogom od glinenih ploča koje su svojim osobinama i složenošću, osim osnovne funkcije imale poseban dekorativni karakter. Ornamenti su bili geometrijski i obojeni, u punoj plastici ili reljefu, naglašeno višebojni.⁸⁸ Hram je također imao zidani podij odvojen od građevine i njegova zadaća je bila da podupire i izdiže hram i da ga istovremeno izolira od vlage. Podij i temelj bili su građeni od kamena, no bio je problem što je hram bio sačinjen od materijala koji je bio propadljiv, kao što je to pečena opeka i drvo.

Prilog br.28. Etrušćanski hram

⁸⁸ V.Karadžić, Etrušćanska umetnost, str. 15-16.

20.1. Glavni elementi etruščanskog hrama

Etruščani su pri izgradnji svojih hramova koristili terakotu kao i Grci, svoje reljefe izrađivali su od alabastera, tufa, travertina, te mramora. Stupovi i grede bili su drveni, no zaštićeni terakotnom oplatom.

20.1.1. Krovište, zabat

Krovište ili zabat su bili građeni od opeke, stupovi isključivo drveni, čak je i sam krov bio građen od drveta, koristili su kose krovne grede, a preko njih su stajale druge, tanje grede. Znale su biti obložene limom. Etruščanski hram imao je zabat koji je mogao biti otvoren i zatvoren. Više je u primjeni bio otvoren zabat. Zatvoreni zabat Etruščani su preuzeli od Grka, a zatvoreni zabat bio je izrađen u reljefu.

20.1.2. Antepagmenta i krovna skulptura

Antepagmenta bila je terakotna dekoracija koja je štitila krajeve zabatnih drvenih greda. Što se tiče krovne skulpture to se odnosilo na sljeme krova na kojemu su mogle stajati statue rađene u punoj plastici od terakote ili čak i od bronce.

20.1.3. Tri tipa etruščanskog hrama

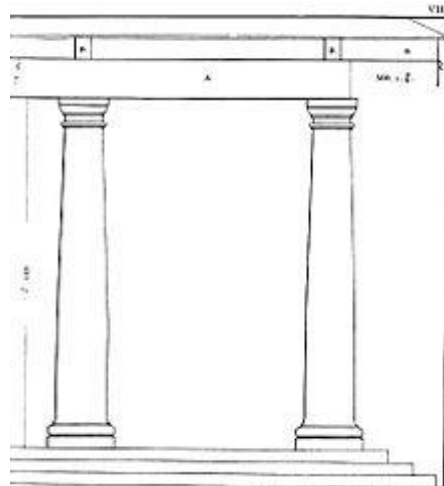
Prvi, najjednostavniji tip hrama bio je mali hram sa običnom celom. Takav hram imao je malo predvorje s dva stupa i kroz vrata se ulazilo u jednostavnu celu, a krov je bio na dvije vode. Krov je bio pokriven krovnim crijepom, a na krajevima su stajali antefiksi.

Druga varijanta hrama bio je hram s jednom celom i alama. Mogao je imati dva ili četiri stupa. Kod ovoga tipa hrama je stražnji dio bio produžen tako da su bili formirani mali bočni dodaci, krila ili ale. Ale su mogle biti zatvorene stupovima, ali su ponekada mogle biti zatvorene i punim zidovima. Primjer toga je tlocrt hrama iz mjesta Filsole iz početka 1. st. p. n. e.

Treći tip hrama, ujedno i najvažniji za Etruščane, bio je hram s tri cele. Ovaj hram bio je posvećen trijadi božanstava, kasnije su ga preuzeli Rimljani, smješten na brežuljku Kapitoliju u

Rimu. Sagrađen je u doba etruščanske vlasti i vladavine etruščanskih vladara. To je bio najveći ikad sagrađen etruščanski hram koji je postao uzor svim dalje izgrađenim rimskim hramovima.⁸⁹

Vrlo je značajan toskanski red koji Vitruvije razlikuje od dorskog, jonskog i korintskog, koji se smatra zakašnjelim redom gradnje, o kojemu sam pisala prije par poglavlja. Ovaj toskanski red karakterizira glatko stablo stupa, kapitel s bombastim jastučastim oblikom, koji nije dekoriran i kružnom osnovom.

Prilog br.29. Toskanski red

⁸⁹ <http://www.etruskisch.de/etruscan.htm> (1.08.2013)

21. Zaključak

Nakon dugog pisanja i privođenja ovog rada kraju došla sam do posljednjeg dijela, a to je zaključiti ovaj rad najbolje što mogu. Željela bih najprije reći kako sam zaista uložila mnogo truda i napornog rada kako bih istražila ovu zahtjevnu temu. Nadalje, ne bi željela ponovno opisivati poglavlja o kojima sam u radu pisala, već navesti kako sam ugodno iznenađena svime onim što sam pročitala.

Ono što sam zaključila vezano ne samo za ovaj rad, već za arhitekturu općenito jest to da ona nesumnjivo zauzima jedno od najdominantnijih mjesta. Iako je u velikoj mjeri marginalizirana, ipak nam o njoj svjedoče arhitektonski ostaci. Sakralna arhitektura se razvijala zajedno s ljudskim društvom što u ovom radu možemo i vidjeti.

Grci, Rimljani i Etruščani su gradili sakralne objekte prema načinu na koji su živjeli. Tako su podigli hramove, grobnice u koje su pokapali pokojnike i mauzoleje su posvećivali vladarima. Svaki narod gradio ih je na svoj način. Oni su stvarali adekvatan ambijent za svoje aktivnosti.

Posebno sam u početku bila fascinirana stilskim redovima o kojima sam pisala, detaljima koji su se činili toliko sličnima svakom od pojedinih stilskih redova, a zapravo su to velike razlike koje sam nastojala prikazati u tabličnim prikazima.

Za kraj želim istaknuti način na koji sam prikupljenu literaturu prema svom skromnom mišljenju prepričavala. Nakon što sam pročitala knjige koje sam odabrala počela sam pisati ponajprije o grčkoj, potom o rimskoj i etruščanskoj sakralnoj arhitekturi. Smatram kako sam dobrom koncepcijom rada i uspjela obraditi temu.

22. Popis priloga

1. Megaron u Miken

<http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/6/6a/Megaron.svg/220px-Megaron.svg.png>
(26.07.2013.)

2. Shematski prikaz megarona: 1.) trijem, 2.) dvorana, 3.) stupovi

<http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/6/6a/Megaron.svg/220px-Megaron.svg.png>
(26.07.2013.)

3. Vrste hramova

http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/5/5f/Temple_types.gif/250px-Temple_types.gif
(26.07.2013)

4. Plan Partenona

<http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/2/21/Parthenon-top-view.svg/220px-Parthenon-top-view.svg.png> (26.07.2013)

5. Arhitektonski izgled monoptera

http://farm6.staticflickr.com/5223/5683246486_83faa99720_z.jpg (26.07.2013.)

6. Ostaci tolosa (tholosa) Filipa II. u Olimpiji

http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/4/4a/Roma_3870_S_Pietro_in_Montorio_pp.jpg/220px-Roma_3870_S_Pietro_in_Montorio_pp.jpg (26.07.2013.)

7. Prikaz ostataka Delfskog tolosa (tholosa)

<http://3.bp.blogspot.com/-evdT9C6ZPvM/T-u9jVjxy3I/AAAAAAAAABE/fyXhxr49Ys/s1600/tholos-wc%5B1%5D.jpg> (26.07.2013)

8. Zeusov hram u Olimpiji

<http://marko.hr/Upload/Gallery/News/sedam-svjetskih-cuda-antike/Artemidin%20hram%20u%20Efezu.jpg> (26.07.2013)

9. Izgled Partenona

http://www.jutarnji.hr/multimedia/archive/00225/Partenon_225434S1.jpg (28.07.2013)

10. Osnovne razlike između jonskog i dorskog stilskog reda

<http://likovna-kultura.ufzg.unizg.hr/images26/redovi.jpg> (28.07.2013.)

11. Rekonstrukcija Artemidinog hrama u Efezu

<http://putopisi.files.wordpress.com/2010/11/artemidin-hram-u-miniaturku2.jpg> (28.07.2013.)

12. Hram Erehtej s južne strane

http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/8/8f/Erechtheum_porch.jpg/250px-Erechtheum_porch.jpg (28.07.2013.)

13. Trijem s karijatidama

http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/8/8f/Erechtheum_porch.jpg/250px-Erechtheum_porch.jpg (28.07.2013.)

14. Lisikratov spomenik

http://www.destinacije.com/Thumbs/Slike/Grcka/SpomeniciiGroblja/Lisikratov_Spomenik-Monument_Of_Lysikrates.JPG (28.07.2013.)

15. Današnji izgled hrama Apolona u Bassaeu posvećenog Epikuru

http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/e/eb/Bassai_Temple_Of_Apollo_Detail.jpg (28.07.2013.)

16. Friz Apolonovog hrama u Bassaeu posvećenog Epikuru i nalazi se u današnjem muzeju u Londonu

http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/8/81/Bassae_Frieze_on_display_at_the_British_Museum_1.jpg/120px-Bassae_Frieze_on_display_at_the_British_Museum_1.jpg (28.07.2013.)

17. Augustov hram u Puli

http://www.kulturni-turizam.com/slike/pula_augustov_hram.jpg (28.06.2013.)

18. Kompozitni red

<http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/2/22/Composito.jpg/250px-Composito.jpg> (28.07.2013.)

19. Hram Maison Carree u Nimesu

http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/e/ec/Maison_carree_side.jpg/220px-Maison_carree_side.jpg (28.07.2013.)

20. Hram Sloge (Concordia)

<http://imageshack.us/a/img542/5169/16373018961903104834927.jpg> (28.07.2013.)

21. Vestin hram na rimskom Forumu

http://farm2.static.flickr.com/1346/1350619325_a26047589d.jpg?v=0 (28.07.2013.)

22. Rimski Panteon

<http://www.glasgowwestend.co.uk/imageuploads/pantheon-4805.jpg> (28.07.2013)

23. Dioklecijanov mauzolej u Splitu

http://farm3.static.flickr.com/2485/3968352671_bef810ae98.jpg (28.07.2013.)

24. Hadrijanov mauzolej u Rim

<http://mw2.google.com/mw-panoramio/photos/medium/43319114.jpg> (28.07.2013.)

25. Dioklecijanov mauzolej u Splitu

http://farm3.static.flickr.com/2485/3968352671_bef810ae98.jpg (28.07.2013.)

26. Etrušćanska grobnica Cerveteri iz III. st. p. n. e. s reljefima

http://farm3.static.flickr.com/2485/3968352671_bef810ae98.jpg (28.07.2013.)

27. Ulaz u grobnicu Cerveteri

http://farm3.static.flickr.com/2485/3968352671_bef810ae98.jpg (28.07.2013.)

28. Etrušćanski hram

V.Karadžić, Etrušćanska umetnost, Jugoslavija, Beograd, 1980., str. 23.

29. Toskanski red

<http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/f/f1/PalladioTuscan.jpg/250px-PalladioTuscan.jpg> (28.07.2013.)

23. Popis literature

1. Gavela, B., Istorija umetnosti antičke Grčke, Naučna knjiga, Beograd, 1969.
2. Janson, H.W., Istorija umetnosti, Jugoslavija, Beograd, 1966.
3. Jutarnji list-skupina autora, Povijest 2 Egipat i antička Grčka, Europapress holding, Zagreb, 1997.
4. Jutarnji list-skupina autora, Povijest 3 Helenizam i Rimska Republika, Europapress holding, Zagreb, 1997.
5. Karadžić, V., Grčka umetnost, Jugoslavija, Beograd, 1980.
6. Karadžić, V., Rimska umetnost, Jugoslavija, Beograd, 1980.
7. Karadžić, V., Etrušćanska umetnost, Jugoslavija, Beograd, 1980.
8. Kalistov, D.P., Struve, V.V., Stara Grčka, Veselin Masleša, Sarajevo, 1969.
9. Matijašić, R., Matijašić, Buršić, K., Antička Pula s okolicom, Golden Marketing, Pula, 1996.
10. Milić, B., Razvoj grada kroz stoljeća I., prapovijest – antika, II. Izmijenjeno izdanje, Školska knjiga, Zagreb, 1994.
11. Musić, A., Nacrt grčkih i rimskih starina, Nakladni odjel HDT, Zagreb, 1942.
12. Pallottino, M., Etruščani, Svitava, Zagreb, 2008.
13. Redžić, H., Istorija arhitekture-Stari Vijek, Institut za istoriju, Sarajevo, 1969.
14. Suić, M., Antički grad na istočnom Jadranu, Sveučilišna naklada „Liber“, Zagreb 1976.
15. Travirka, A., Istra: povijest, kultura, umjetnička baština, Školska knjiga, Zadar, 2001.
16. Vitruvije, Deset knjiga o arhitekturi, Golden Marketing, Zagreb 1999.

24. Internetski izvori

1. http://infiarch.ba/UserFiles/File/History_arch/05.1_Uvod%20Krit%20Mikena.pdf (22.07.2013.)
2. <http://hr.wikipedia.org/wiki/Megaron> (22.07.2013.)
3. <https://translate.google.hr/?hl=hr&tab=wT#hr/el/gradovi> (22.07.2013.)
4. <http://www.nova-akropola.hr/Clanci/Razno/Detail.aspx?Sifra=216> (22.07.2013.)
5. http://hr.wikipedia.org/wiki/Gr%C4%8Dki_hram (22.07.2013.)
6. <http://www.hrleksikon.info/definicija/fidija.html> (22.07.2013.)
7. <http://povijestokultnog.blogspot.com/2011/08/hrizelefantina.html> (22.07.2013.)
8. http://www.academia.edu/1745552/Atlas_arhitekture_I (22.07.2013.)
9. http://www.grad.unizg.hr/download/repository/Skripta_-_pdf_-_I_dio/Skripta%20-%20pdf%20-%20I_dio/05_POVIJEST%20GRADITELJSTVA%20-%20GRCKA.pdf (22.07.2013.)
10. http://hr.wikipedia.org/wiki/Artemidin_hram_u_Efezu (22.07.2013.)
11. <http://proleksis.lzmk.hr/11276/> (1.08.2013.)
12. <http://hr.wikipedia.org/wiki/Erehtej> (1.08.2013.)
13. <http://www.znacenje.info/definicija/hram-apolona-epikura-u-bassai.html> (1.08.2013.)
14. <http://hr.wikipedia.org/wiki/Lapidarij> (1.08.2013.)
15. <http://mapyourinfo.com/wiki/hr.wikipedia.org/Kompozitni%20red/> (1.08.2013.)
16. <http://www.znanje.org/i/i21/01iv05/01iv0501/panteon.htm> (1.08.2013.)
17. <http://rimputovanje.blogspot.com/2010/05/panteon-hram-svih-bogova.html> (1.08.2013.)
18. http://infiarch.ba/UserFiles/File/History_arch/6.2.%20Rim_Hramovi.pdf (1.08.2013.)
19. <http://povijestokultnog.blogspot.com/2011/08/castel-sant-angelo-aneoska-tvrava.html> (1.08.2013.)